

Postmodernist ve postyapısalcı felsefenin açmazları

Volkan Sakarya

Tarih onlara, somut toplumsal ilişkiler içinde yaşayan canlı insanlar arasındaki etkileşimler ve çatışmalar tarafından üretilen dinamik bir süreç gibi değil, bir dizi söylemsel ‘farklılık’, birbiriyle bağlantısız bir dilsel paradigmlar ardışıklığı gibi görünür.¹

...anlamı yerle bir ettiler, hakikati istilâ ettiler, etik ve siyaseti arkadan vurdular ve tarihi yok ettiler.²

Bir uygarlık krizinin içindeyiz. Kapitalizmin üçüncü büyük depresyonu, iklim krizi, pandemi, yoksulluk, yükselen faşizm tehlikesi ve üçüncü dünya savaşı tehdidi birbirleriyle iç içe geçmiş bir sorunlar yumağı olarak dünyayı gün geçtikçe daha yaşanılmaz bir yer haline getiriyor. Trotskiy’in 1938’de “Bir bütün olarak dünya

1 David McNally’dan aktaran: Klevis Kolasi, “Postyapısalcılığın Söylemsel Ontolojisinin Eleştirisi: Uluslararası İlişkilerde Söylem Dışı Alan ve Eleştirel Gerçekçilik”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 17, Sayı 65, 2020, s. 92.

2 Perry Anderson’dan aktaran: Terry Eagleton, *Kuramdan Sonra*, çev: Uygur Abacı, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2004, s. 52.

politik durumuna damgasını vuran, esas olarak, proletarya önderliğinin tarihsel bunalımıdır”³ önermesinin kapitalizm idaresi altında geçirilen her geçen gün şiddetlenerek daha da geçerlilik kazandığını görüyoruz. Söz konusu zincirleme krizlerle mücadele açısından, son elli yılda Marksist partilerin hegemonyasının kırılmasıyla birlikte kendi hegemonyasını kuran postmodernist teoriden ilham alan yeni toplumsal hareketlerin iflasının Trotskiy’in ifadesini doğruladığını reddetmek imkânsız. Stalinizmin, 1924’ten itibaren SSCB’deki bürokratik yozlaşmadan başlayarak, 1956’da Macaristan’ın işgali, 1968 Prag ayaklanması, Fransa’da Mayıs olayları ve en sonunda 1991’de SSCB’nin çöküşünde oynadığı rol nedeniyle, Marksizm, sol entelektüel camianın gözünde haksız bir şekilde adım adım prestij kaybediyor ve böylece işçi sınıfı neoliberal saldırıya karşı pusulasız kalıyordu. Sungur Savran’ın belirttiği üzere:

...sol sınıf politikasına sırt çevirdi. Önce sol liberalizmle sivil toplumcu sınıf işbirliğine, sonra postmodernizmle birlikte kimlik politikasına döndü. İşçi olmak en iyi durumda kimlikler arasında bir kimlik olarak görülüyordu. İş daha da öteye geçebiliyor, işçi sınıfının artık yok olmakta olduğu söylenerek her şey kimlikler, demokrasi ve ekoloji üzerine yerleştiriliyordu.
...Sonuçta sol işçi sınıfını yalnız bıraktı. Sınıf taarruzu en keskin biçimde sürerken sınıf mücadelesinin artık bittiğini ilan etti. Sol bütünüyle bir küçük burjuva hareketi haline geldi.⁴

Kimlik politikalarının tüm dünyada sınıf politikasının hegemonik konumunu yerinden etmesi, teori alanında, postmodern felsefenin, Marksist felsefe karşısında üstünlük sağlaması ile paralel bir şekilde ilerledi. Solun, postmodernist bir anlayışla kimlik ve farklılık kavramları üzerinden siyaset yürütmesindeki başlıca sorun şudur: Bu siyaset, toplumsal öznellikleri sürekli parçalayarak, parçaladığı kimliklerin farklı perspektiflerini öne çıkararak, küresel anlamda egemen olan sermayeye karşı söz konusu kimliklerin bir direniş siyaseti inşa edebilecekleri ortak zemini yok etmektedir.⁵

Bu yazıda kimlik politikalarının teorik temellerini oluşturan postmodernist ve postyapısalcı felsefeyi ana hatlarıyla ele almaya çalışacağız. Birinci bölümde, postmodernist ve postyapısalcı felsefenin temel özelliklerini belirtip, ikinci bölümde söz konusu akımların tarihsel ve entelektüel gelişimlerini ortaya koyacağız. Üçüncü bölümde postmodernist ve postyapısalcı felsefenin önde giden temsilcilerinin teorilerini ana hatlarıyla inceleyeceğiz. Yazının dördüncü ve son bölümünde ise postmo-

3 Lev Trotskiy, *Kapitalizmin Can Çekişmesi ve Dördüncü Enternasyonal’in Görevleri (1938 Geçiş Programı)*, çev: Zeynep Gök, İstanbul: Kardelen Yayınevi, 1992, s. 13.

4 Sungur Savran, “Barbarlığın Dönüşü: 21. Yüzyılda Faşizm (2): Ön-Faşizmin Yükselişi”, *Devrimci Marksizm*, no: 38, İlkbahar 2019, s. 32-33.

5 Glenn Rikowski-Peter McLaren, “Postmodernizm In Educational Theory”, der. Dave Hill ve ark., *Marxism Against Postmodernism in Educational Theory* (epub versiyonu) içinde, Oxford: Lexington Books, 2002. Postmodern kimlik ve farklılık politikalarının kısıtlılıkları bağlamında farklılıkların fetişleştirilmesi üzerinden ortak çıkarların es geçilerek bireyler ve grupları arasına katı ayrımlar çekilmesi ve bunun yanı sıra söz konusu kişisel kimlik politikalarının bireylerin kendi kimliklerinin üstün olduğu inancı üzerinden milliyetçilik ve şovenizme yöneltme riski barındırması gibi unsurlar sayılabilir. (Steven Best-Douglas Kellner, *Postmodern Teori: Eleştirel Soruşturmalarda*, çev: Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011, s. 259.

dernist ve postyapısalcı teoriyi Marksist bir perspektiften eleştirmeye çalışacağız.

1) Postmodernist ve postyapısalcı felsefenin tanımı ve temel özellikleri

Postmodernizm⁶ ve postyapısalcılık yirminci yüzyılın ikinci yarısında felsefe sahnesinde hâkimiyet kurmuş; ilki modernizmin, ikincisi yapısalcılığın eleştirisi üzerinden ortaya çıkmış iki akımdır. Michel Foucault, Gilles Deleuze, Jacques Derrida ve François Lyotard hem postmodernizmin, hem de postyapısalcılığın önde giden düşünürleri olarak nitelendirilebilir.⁷ Postmodernite kavramı, estetik, kültür ve yaşam tarzı gibi hususlarda kendisini moderniteye karşı konumlandıran, modern teoriye dönük postyapısalcı eleştirileri sahiplenen, onları radikalleştiren ve yeni alanlara uygulayan daha kapsayıcı bir üst kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸

Postyapısalcılık toplumsal hayatın Saussurecü dilbilimsel model bağlamında yapıların analizi üzerinden anlaşılabilirliğini savunan yapısalcılığın belli açılardan bir devamı olarak kendisini gösterirken, belli açılardan ise ondan bir kopuşa işaret eden bir felsefe akımıdır. Postyapısalcılık; benliğin, tarihselciliğin, anlamın eleştirisi bağlamında yapısalcılıkla uyuşmaktadır. İki akım da bilinçle eş anlamlı benlik kavramını merkezi konumundan etmekte, tarihin bir uçtan öbür uca belli bir örüntü oluşturduğu görüşüne karşı çıkmakta ve dilsel göstergenin uzlaşsallığını (conventional), yani belli bir toplulukça üzerinde uzlaşmış kurallardan oluştuğunu kabul etmektedir. Buna karşılık yapısalcılığa göre doğruluk (truth) metnin içinde veya arkasındayken, postyapısalcılığa göre ise okur ile metin arasındaki karşılıklı etkileşime dayalı yaratıcı bir performansın ürünü olarak karşımıza çıkar. Bu nedenle, gösterilenin gösteren karşısında önemini kaybettiği postyapısalcı zeminde artık metinler erekselliklerini yitirirler. Bunun dışında postyapısalcılar sadece bilinci merkezî konumundan etmekte yetinmemekte ve öznenin birliğini de çözerek onu dil yoluyla değişik durumlarda değişik biçimlerde yapılanan parçalara ayırmaktadır ki bu, yapı kavramını da işlevsiz kılmaktadır.⁹

Postmodernizm, modernizmin olumsuzlanması anlamına gelmektedir, fakat postmodernizm modernizmi farklılaşmış ve türdeş bir bütün olarak tasarlar. Descartes'tan Marx'a kadar birçok düşünürü aynı kefiye koyarak; aydınlanma, modernizm ve Marksizm arasında bir özdeşlik kurgulayacak kadar tek yanlı ve indirgemeci bir yaklaşım sergilemektedir.¹⁰ Öte yandan Habermas'ın da bu hususta haklı

6 Tarihsel olarak postmodern bir evreye geçip geçmediğimiz konusu bu yazının kapsamının dışındadır. Bu yazıda postmodernizmi felsefi-teorik bir akım olarak inceleyeceğiz.

7 Sinan Kılıç, "Postmodernite ve Postyapısalcılık: Giriş", *Felsefe Tarihi III: XX. Yüzyıl Filozofları* içinde, ed. A. Kadir Çüçen, Bursa: Sentez Yayıncılık, 2019, s. 534-539.

8 Jan Rehmann, *İdeoloji Kuramları: Yabancılaşma ve Boyun Eğme Güçleri*, çev: Şükrü Alpagut, İstanbul: Yordam Kitap, 2015, s. 224; .Best-Kellner, a.g.y., 2011, s. 43.

9 Madan Sarup, *Postyapısalcılık ve Postmodernizm: Eleştirel Bir Giriş*, çev: Abdülbaki Güçlü, Ankara: Pharmakon Yayınevi, 2017, s. 15-19.

10 Gülnur Acar-Savran, "Postmodernizm: Yepyeni Bir Evre mi, Bir Eğilimin Mutlaklaştırılması mı?", *Özne - Yapı Gerilimi: Maddeci Bir Bakış* içinde, İstanbul: Kanat Kitap, 2006, s. 15-16. Keza Acar-Savran'ın da belirttiği üzere, yazının ilerleyen bölümlerinde ele alacağımız Foucault'nun özerk, akıllı sahibi özne kurgusuna dayalı Batı epistemisine yönelik eleştirisi de Derrida'nın Logos

olarak belirttiği üzere, postmodernizm, aklın özgürleştirici potansiyelini burjuva toplumun tek yanlı rasyonalitesine karşı devreye sokmak yerine aydınlanmanın diyalektiğinden Nietzscheci bir kopuş üzerinden moderniteyi eleştirir.¹¹ Bu çerçevede postmodernizm bilgi ve teknoloji aracılığıyla sürekli gelişim gösterdiğine inanılan modern toplumun üzerine inşa edildiği evrensellik, özgürlük, eşitlik, ilerleme, vb. değerler ve ilkeleri serimleyen üst anlatıların reddi ve çoklu anlatıların olumlanması üzerinden tanımlanır.¹² Best ve Kellner'ın belirttikleri üzere:

...postmodern teori, teorinin gerçekliği yansıttığı yollu modern inancın ve temsilin (representation) eleştirisini yaparak, teorilerin kendi nesnelere üzerine en iyi ihtimalle kısmi perspektifler sunduğunu ve dünyaya ilişkin tüm bilişsel (cognitive) temsillerin tarihin ve dilin dolayımından geçtiğini savunan "perspektifçi" ve "görecelikçi" konumlara yerleşir. Postmodern teorilerin bazıları modern teorinin yandaş olduğu toplum ve tarih üzerine totalleştirici makro perspektifleri reddeder ve mikro teori ile mikro politikadan yana çıkar (Lyotard, 1984a). Postmodern teori aynı zamanda çokkatlılık, çoğulluk, bölük pörçüklük ve belirlenmemişlik lehine toplumsal tutunum (coherence) konusundaki modern varsayımları ve nedensellik nosyonlarını reddeder. Buna ilave olarak, postmodern teori, toplumsal ve dilsel olarak merkezsizleşmiş (decentered) ve parçalanmış öznenen yana çıkararak modern teorinin büyük çoğunluğunun koyutladığı (postulate) rasyonel ve birleşik (unified) özneyi iptal eder.¹³

Gülnur Acar-Savran'ın da ifade ettiği gibi:

Postmodernist teorilerde biteviye sürüp giden bu meşrular ve gayri meşrular listesi, insanlarda postmodernizmin neredeyse bir ruh hali olduğu izlenimini uyandırıyor. Bütüncül teoriler karşısında perspektif çokluğunu, evrensellik karşısında yerellik ve tikelliği, hakikat karşısında yorumu ve göreliliği, politika ve etik karşısında estetiği, ideoloji eleştirisi karşısında yapı bozumunu, gerçeklik karşısında imgeleri, temsil karşısında benzetimi (simülasyon), zaman karşısında mekânı, ilişki karşısında farklılıkları, sınıf karşısında kimlikleri, gereklilik karşısında olumsuzluğu ve kaosu öne çıkaran, bilgiye, akılcılığa, kurtuluş söylemlerine kuşkuyla bakanların paylaştığı, estetize edilmiş bir ruh hali...¹⁴

Yazının ikinci bölümünde postmodernist ve postyapısalcı düşüncenin hangi tarihsel koşullarda hangi teorik problemlere cevap bulabilme kaygısıyla geliştirildiğini inceleyeceğimiz gibi, bu bölümde soyut bir biçimde ortaya koyduğumuz tanımlama ve temel özellikleri somutlaştırmaya çalışacağız.

merkezli Batı düşüncesinin eleştirisi de, Lyotard'ın üst anlatılara getirdiği eleştiri de kendi ötekisi olarak modernizme dair bu kurguyu varsaymaktadır.

11 Rehmann, a.g.y., s. 225.

12 Kılıç, a.g.y., 534-539.

13 Best- Kellner, a.g.y., s. 18.

14 Gülnur Acar-Savran, a.g.y., s.13-14.

2) Postmodern ve postyapısalcı felsefenin tarihsel-entelektüel gelişimi

a) Hümanizmden yapısalcılığa Fransız felsefesi

Ellili ve altmışlı yıllar Fransa'sı postyapısalcı ve postmodernist teorinin gelişiminde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Bu zaman diliminde savaş sonrası Fransa hızlı bir maddi modernleşme sürecinden geçerek tarım ağırlıklı durgun bir ekonomiden endüstriye dayalı dinamik ve başarılı bir ekonomiye dönüştü. Söz konusu köklü dönüşüm paralelinde Fransa'da artan refah seviyesi toplumun yaşam tarzında köklü değişikliklere neden oldu. Bu köklü değişiklikler ile miadını dolduran geleneksel yaşam tarzı arasında çatışmalar ortaya çıktı.¹⁵

Savaş sonrasında Fransa'da (Nazi işgaline karşı direnişin zaferinin yarattığı olumlu atmosferde) felsefe alanında Marksizm, fenomenoloji ile varoluşçuluk ve bu üç akımı sentezleme girişimleri ön plândaydı. Sartre insanı Marksizmle yeniden fethetmekten bahsederken, Merleau-Ponty ise başlangıçta kısa bir süre için *Kapital*'in somut bir tinin fenomenolojisi olduğunu belirterek Sartre'ı destekliyordu. Fransız Komünist Partisi'nin (FKP) İkinci Dünya Savaşı'ndaki direnişte oynadığı önemli role karşın, gerek parti liderliğinin Stalinizme olan bağlılığı, gerekse Fransa'nın sömürgeci politikalarına verdiği destek nedeniyle Fransız aydınları FKP karşısında oldukça kararsız bir tutum içindeydi. Buna karşılık SSCB'de Hruşçof'un 1956 yılında yapılan Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 20. Kongresi'ndeki gizli konuşması sonrası Fransız Komünist Partisi'nde de sözde bir de-stalinizasyon süreci boy gösterdi. Bu süreçte ortaya çıkan teorik boşluğu, Roger Garaudy'nin önderliğinde ilerleyen, başka teorik akımlardan da faydalanan hümanist bir Marksizm anlayışı kapatmaya çalıştı.¹⁶

1960'larda ise bu teorilerin yerini dil, teori, öznellik ve toplum açılarından yeni kavramlar geliştiren dilbilimsel yapısalcılık ve Lacancı psikanaliz söylemleri aldı. Yapısalcı devrim, fenomenleri parça-bütün ilişkisi ekseninde analiz ederken, yapıyı da parçaların sistematik bağıntısı olarak tanımladı. Yapısalcılar iki kutuplu karşıtlıklar dizisi aracılığıyla işleyen dil gibi yapıların da bilinçdışı kodlar tarafından yönetildiğini savunuyordu. Yapısalcı yaklaşım bu çerçevede nesnellik, tutarlılık, kesinlik ve hakikat bağlamında teorilerinin bilimsel karakterde olduğunu savunuyordu.¹⁷

Yapısalcı teori toplumsal fenomenleri dilsel-toplumsal yapılar ve kodlar üzerinden açıklarken, dilin ve kültürün bilinçdışı bir etkisi olarak tanımladığı özne ve öznellik kategorilerinin teorik egemenliğine karşı savaş açmıştır. Yapısalcı teoriye göre anlam özerk bir öznenin ereksel yaratısı değildi, aksine özne dil bağıntıları yoluyla oluşmuştu. Bu nedenle öznellik bir toplumsal-dilsel inşa olarak kabul ediliyordu çünkü söz veya dilin bireyler tarafından tikel kullanımları dil sistemi tara-

15 Best-Kellner, a.g.y., s. 32-33.

16 Simon Choat, *Marx Through Poststructuralism: Lyotard, Derrida, Foucault, Deleuze*, Londra-NewYork: Continuum International Publishing Group, 2010, s. 10-11.

17 Best-Kellner, a.g.y., s. 34-35.

findan belirleniyordu. Yapısalcı teoriler¹⁸ büyük ölçüde Ferdinand de Saussure'ün dilbilimsel teorisinden etkilenmişlerdir. Saussure dili tarihsel evriminden soyutlayarak, anlam üreten farklı gösterenler (işitsel-görsel bileşkeler) aracılığıyla gösterilenleri (kavramsal bileşkeler) ifade eden bir göstergeler sistemi olarak ele almıştır. Buna göre, dilin iki temel özelliğinden ilki dilsel göstergenin içinde gösteren ve gösterilen arasındaki bağlantının olumsal karakteri iken, ikincisi ise dilin içinde her bir kelimenin kendisi gibi olmayan başka kelimelere gönderme yaparak farklılıkları üzerinden anlam kazandığı bir anlamlar sistemi oluşturduğu kabulüdür.¹⁹

Yapısalcılık, Henri Lefebvre'nin de belirttiği üzere, İkinci Dünya Savaşı sonrası kapitalizmin tekeller evresinin toplumun organizasyonunda neden olduğu değişiklikler, bilim ve teknolojiye hızlı gelişme ve ekonomik, siyasal ve sınıfsal güçler arasındaki üçlü denge gibi maddi koşullarda statükoyu koşullayan nedenlerin bir yansıması olarak teorik alanda doğmuştur.²⁰ Yapısalcılığın Fransa'da ortaya çıkması açısından dört neden ön plâna çıkmaktadır. Bunlardan ilki entelektüeller arasında Marksizm ve varoluşçuluğun etkisini yitirmesidir. İkinci neden, Fransız aydınlarının, İkinci Dünya Savaşı'ndaki büyük direnişlerini 1789 Fransız Devrimi'nden sonra ikinci büyük bir devrimle taçlandırma arzularının hayal kırıklığıyla son bulmasıdır. Üçüncü neden Sovyet Marksizmi'nin SSCB'nin bürokratikleşmesi nedeniyle bir alternatif oluşturmaktan uzak bir tarzda dogmatikleşmesi iken, son olarak dördüncü neden ise savaş sonrası Avrupa'da kapitalizmin kendini artan bir refah düzeyiyle yeniden örgütlemesidir.²¹ Bu evrede başka bir akım değil de, yapısalcılığın ortaya çıkmasının arkasında yatan en önemli neden ise söz konusu istikrar koşullarında bir türlü gerçekleşmeyen devrim ve özneye olan inancın sarsılmasıdır.²²

Postyapısalcılığın selefi olarak Nietzsche²³

Yapısalcı teorinin postyapısalcı eleştirisine ilham kaynağı olmuş düşünürler kapsamında Friedrich Nietzsche'den bahsedeceğiz. Nietzsche, felsefesinde modern düşünce, ahlak ve din anlayışlarının, yaşam enerjilerini baskıladığını ve bireyselliğe düşman olduğunu savunmuştur. Nietzsche hakikat istenci ve bilimsel nesnellik ideali bazında hayat için bilimin değerini ve dolayısıyla bilim üzerine kurulu modern toplumun yapısını ve modernizmi sorgulamış ve bunların Hristiyanlığın çileci

18 Fransa'da Marksizm bağlamında ise Hruşçof'un gizli konuşmasından sonra ortaya çıkan hümanist yorumlara karşı Althusser de yapısalcı bir Marksizm anlayışı geliştirmiştir. Bu çerçevede Althusser egemen düzey, üst-belirlenim ve yapısal nedensellik gibi kavramlar geliştirerek Hegelci ve ekonomik indirgemeci olarak nitelediği Marksizm yorumlarına karşı Marksizmi bir bilim olarak temellendirme hususunda bir mücadele başlatmıştır (Gülnur Acar-Savran, "Althusser, Yapısal Nedensellik ve Teorisizm", a.g.y. içinde, s. 137-140).

19 Best-Kellner, a.g.y., s. 35-36.

20 Aktaran: Yener Orkunoğlu, *Nietzsche ve Postmodernizmin Gerçek Yüzü*, İstanbul: Ceylan Yayınları, 2007, s. 54-56.

21 A.g.y., s. 56-58.

22 A.g.y., s. 58-60.

23 Bu yazıda Nietzsche'nin düşüncesini İkinci Dünya Savaşı sonrası Fransa'da postyapısalcılar tarafından alımlandığı biçimde inceleyeceğiz. Nietzsche'nin düşüncesine dair alternatif okumalar da söz konusudur. Bakınız: Domenico Losurdo, *Nietzsche, The Aristocratic Rebel: Intellectual Biography and Critical Balance-Sheet*, çev: Gregor Benton, Leiden-Boston: Brill, 2020.

ideallerinin kılık değiştirmiş biçimleri olarak tutkular karşısında akli yücelterek hayatı yadsıyan bir rasyonalizmden beslendiğini savunmuştur.²⁴

Nietzsche'ye göre, modern felsefenin üzerine kurulduğu özne anlayışı çok sayıda bedensel dürtüler, deneyimler ve düşüncelerin idealize edilmiş bir yoğunlaşması olmak anlamında yanılısamalara dayanan bir kurgudan ibarettir. Nietzsche'ye göre özne kurgusu, yani benliğin bir töz olduğu inancı gramerin üzerine kurulduğu özne-yüklem biçiminin, bir "eyleyen"i her şeyi oluşturan eylemlere eklediği dilbilimsel bir zorunluluktur. Öte yandan Nietzsche'ye göre gayri-meşru bir biçimde bir tarihsel döneme ait doğruları genelleyerek tüm tarihe mal eden felsefi bir evrenselcilik biçimi olarak metafiziğin mutlak doğruları yerine hayatı besleyen değerlere hizmetleri bağlamında çalışacak yorumlar çokluğundan beslenecek bir perspektivizmi geçirmek gerekmektedir.²⁵

Nietzsche'nin sunduğu evren modeli her defasında değişik biçimlerde yapılan var olanların kendi perspektiflerinden etkilerini maksimize etmeye yönelik güç istençleri doğrultusunda oluşturdukları art arda değişik konfigürasyonlardan ibarettir.²⁶ Nietzsche söz konusu güç savaşlarında, diyalektiği, yabancılaşmış niteliklerimizi tekrar üzerimize almaya çağıran bir sanat olarak, hayatın yozlaşmasının bir belirtisi olarak okumaktadır. Keza Reform dolayısıyla din adamını içselleştirerek veya ateizm dolayısıyla Tanrı yerine insanı geçirerek dinsel yabancılaşmayı sadece daha da kuvvetlendirmekten başka bir şey yapmamışızdır. Bu nedenle, Nietzsche tepkisel kuvvetlerin bir yansıması olan diyalektik olumsuzlama yerine etkin kuvvetlerin bir yansıması olan bir olumlama etiğini savunmaktadır.²⁷

Alex Callinicos'a göre, postmodern teorisyenler Nietzsche'nin dört temel tezi ni tekrarlamaktadır. Bunlardan ilki bireysel öznenin birbirleriyle çatışan bilinçdışı dürtülerin bir karmaşasından oluşan tarihsel olarak olumsuz bir şekilde inşa edilmiş bir kurgu olduğudur. Tezlerden ikincisi, benliğin çoğul karakterinin, gerçekliğin çok katlı ve heterojen karakterinin bir örneği olduğu, tüm doğada işleyen değişik güç merkezlerinin hüküm sürmek için birbirleriyle sürekli mücadelelerinin gerçekliğin inşa sürecini belirlediği güç istenci anlayışıdır. Üçüncü tez, güç istencinin insanlık tarihinde de politik ve askeri mücadelelerden sosyal ve ekonomik dönüşümlere, ahlaki ve estetik devrimlere kadar bir mücadeleler silsilesi boyunca kendini gösterdiği. Dördüncü ve son tez ise düşünce dünyasında da güç istenci doğrultusunda işleyen değişik perspektiflerin ürettiği yorumların bir mücadelesinin söz konusu olduğudur.²⁸ Best ve Kellner'ın da belirttikleri üzere Nietzsche postmodern teorisinin beslediği önemli kaynaklardan biridir:

Nietzsche keskin bir felsefi eleştiri yaparak Batı felsefesinin temel kategorile-

24 Steven Best-Douglas Kellner, "The Postmodern Turn in Philosophy: Theoretical Provocations and Normative Deficits", <https://pages.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/papers/postmodernturn.htm>. (Erişim tarihi: 3 Nisan 2022)

25 A.g.y.

26 William Plank, *Nietzsche ve Varlık: Güç İstenci ve Dağıtık Sistemlerin Doğası Üzerine*, çev: Cem Kılıçarslan, İstanbul: Mitra Yayınları, 2012, s. 15.

27 Gilles Deleuze, *Nietzsche*, çev: İlke Karadağ, İstanbul: Otonom Yayınları, 2006, s. 19-41.

28 Alex Callinicos, *Against Postmodernism: A Marxist Critique*, Cambridge: Polity Press, 1990, s. 64-65.

rinden ayrılmış ve bu eleştiri birçok postyapısalcı ve postmodern eleştirinin teorik öncüllerini sağlamıştı. Nietzsche felsefi özne, temsil, nedensellik, hakikat değer ve sistem anlayışlarına saldırdı ve bu anlayışların başat olduğu Batı felsefesinin yerine, olguların (fact) değil, yalnızca yorumların olduğu ve nesnel hakikatlerin değil, yalnızca çeşitli bireylerin ya da grupların kurgularının (construction) olduğu perspektivist bir yönelimi koydu. Nietzsche felsefi sistemleri aşağıladı ve yeni felsefe yapma, yazım ve yaşama tarzlarına çağrıda bulundu. Dilin tamamının metaforik olduğu ve öznenin yalnızca dil ve düşüncenin bir ürünü olduğu konusunda ısrar etti. Aklın tafralarına saldırdı, bedenın arzularını ve teori karşısında sanatın hayat-zenginleştirici üstünlüğünü savundu.²⁹

Postyapısalcılık, 68 isyanı ve postmodernizm

Öncülleri Nietzsche'nin (ve Heidegger'in)³⁰ mirasından hareketle postyapısalcılar farklılıkların önemini birlik ve özdeşliklere karşı savunurken, aynı zamanda anlamın merkezleşmiş teori ve sistemler içerisine kapatılmasını eleştirerek anlamın sirayeti ve yayılması üzerine vurgu yaparlar. Yapısalcı teorinin merkezinde yer alan Saussure'un modelinde tüm radikalliğine rağmen; sözün kelimeye mevcudiyet kazandırdığı, göstergenın gönderge ile doğrudan sabit bir bağıntısı olduğu ve gösterenin gösterilenle üniter ve istikrarlı bir ilişkiye sahip olduğu inancı korunurken, postyapısalcılıkta göstergeler arası nedensiz, farklılaşmış ve göndergesel olmayan ilişki vurgulanır. Postyapısalcılık dilin ve toplumun uzlaşım sal niteliğini daha açık bir biçimde vurgulayacaktır. Aynı yapısalcılığın fenomenoloji ve varoluşçuluğa saldırısına benzer biçimde postyapısalcılık da yapısalcı teorinin ön kabullerine saldırmıştır. Postyapısalcılar yapısalcılığın hakikat ve kesinlik arayışlarından beslenen bilimsellik kaygılarıyla birlikte, doğayla kültür arasındaki değişmez çelişkileri çözmeye çalışan doğuştan gelen evrensel bir yapı olarak şekillenmiş zihin anlayışını reddettikleri gibi; özerk öznenin reddi anlayışlarını paylaştıkları yapısalcılardan farklı olarak tarih, politika ve gündelik hayatın yapısalcı modellerde soyutlamalarla bastırılmış boyutlarını vurguladılar.³¹

Mayıs 1968 olaylarında gerçekleşen öğrenci ayaklanmasında eylemciler üniversite eğitimini bilgi/iktidar ilişkileri açısından sorunsallaştırmak suretiyle; üniversitelerin bürokratik niteliğine, politik anlamda uzlaşmacılığın dayatmasına ve gerçeklikten bağıını koparacak şekilde uzmanlaşmaya yönelmesine tepki gösterdiler.

29 Best-Kellner, *Postmodern Teori: Eleştirel Soruşturmalar*, s. 39.

30 Birçok yazar gibi Best ve Kellner'ın da belirttikleri üzere Heidegger de postmodern düşüncenin önemli ilham kaynaklarından: "Heidegger (1977) modern, temsili öznenin eleştirisini ve teknoloji ile rasyonelleşmenin aşındırıcı etkilerinin analizlerini geliştirdi. Heidegger'e göre, hümanizmin ve doğa ile insan varlıkların rasyonel bir tahakküm altına alınması projesinin zaferi, Sokrates ve Platon'la başlamış olan 'Varlığın unutulması' (forgetting of Being) sürecinin zirvesidir. Heidegger, Batı metafiziğinin tarihini harap etme işini üstlendi ve Varlık ile daha 'ilksel' (primordial) bir bağıntıya ulaşılabilmesi için Batılı düşünce tarzlarını reddeden yeni bir düşünme ve bağıntılanma tarzının aranması çağrısında bulundu. Modernliği radikal ölçülerde reddedişi ve modern öncesi düşünce ve yaşantı tarzlarını savunuşu postmodern teorilerden bazılarını etkiledi." (Best-Kellner, a.g.y., s. 39-40).

31 A.g.y., s. 36-37.

Kapitalist toplumun mikrokozmosu olarak üniversitelerde yürütülen öğrenci mücadelesi gazeteler, televizyon, teknik okullar ve liseler gibi bilgi/iktidar ilişkilerinin nispeten gizli mekanizmalarına da ilgiyi çekmeye başladı. Bu bağlamda politikleşen postyapısalcı düşünürler öznenin dil aracılığıyla iktidar biçimleri tarafından nasıl şekillendirildiğini ve gündelik hayatta etkisini gösteren söz konusu iktidar biçimlerinin çok katlı yapısını açığa çıkarmaya çalıştılar.³² 1968 olaylarında öğrencilerin boykotlarını izleyen genel grev sonrası De Gaulle'ün uzlaşma politikasını destekleyen FKP'nin tutumu birçok insanın partiden kopmasına neden oldu.³³

Tüm bu gelişmeler nedeniyle Mayıs 1968 olayları sonrası birçokları Marksizmin günümüz toplumunu analiz etmek için yetersiz bir paradigma olduğu sonucuna ulaştı. Stalinizmin krizi ve daha sonra de-stalinizasyonun Prag'da yarattığı hayal kırıklığı, bazı Marksizm militanlarının anlayışında bir kriz doğurdu. Kriz, teorik açıdan, devlet iktidarı ile diğer iktidar biçimleri arasındaki ve ekonomik sömürü ile cinsel boyun eğdirme biçimleri veya bürokratik hiyerarşilerin neden olduğu türden diğer baskı ilişkilerinin nasıl düşünüleceği sorunu, pratik açıdan ise siyasetin temsilî boyutuna dair sorunlardan kaynaklanıyordu.³⁴ Keza 1968 olaylarından sonra parti ve devlet iktidarının ayrıcalıkları için hareketin özgürlüğünü sınırlamamak yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkışını koşullayan bir neden olmuştur.³⁵ Feminizm, ekoloji grupları, gay ve lezbiyen oluşumlar gibi yeni toplumsal hareketler emek sömürsünün ötesinde çok katlı iktidar ve baskı biçimlerini hedef alma gayesiyle proletaryanın hegemonyası yerine merkezsizleştirilmiş politik ittifaklar kurma yolunu seçti.³⁶

Postmodern teori postyapısalcıların toplumsal hayatta insanların bakış açılarını belirleyen ve bunları ön gerektiren iktidar bağıntılarına dayalı gösterge sistemlerini analiz etmek için geliştirilmiş söylem teorisini³⁷ sahiplenmiştir.³⁸ Jean François

32 A.g.y., s. 40-41.

33 Sungur Savran'ın belirttiği üzere: "Mayıs 68'in bir dersi isyan ise, öteki dersi işçi sınıfı için siyasi önderliğin ne denli önemli olduğudur. Fransız burjuvazisini içine düştüğü bu çukurdan kurtaran, işçi sınıfı içinde sağlam bir örgütlenmeye sahip olan Fransız Komünist Partisi (FKP) ve onun kontrolündeki en büyük sendikal konfederasyon CGT olmuştur. Stalinizmin 'barış içinde bir arada yaşama' dogması çerçevesinde kendi burjuva düzenine bağlı bir parti haline getirilmiş FKP ile CGT'nin 'komünist' bürokrasisi, tarihin gördüğü en büyük genel grevi, 'Grenelle Anlaşmaları' olarak anılan bir müzakere süreci sonunda bazı kırıntılar karşılığında çözmeyi kabul etmiştir. Stalinizmi sadece Sovyetler Birliği'nin belirli bir dönemine ait bir 'yanlışlar' dizisi olarak görenler, bürokrasinin bütün dünya komünist hareketini tanınmaz hale getirdiğini anlayamayanlar için Mayıs 68'den öğrenecek çok şey vardır." (Sungur Savran, "1968: Bir Devrimci Dalganın Adı", *Devrimci Marksizm*, no: 35, Yaz, 2018, s. 91).

34 Christine Buci-Glucksmann, "May '68 and The Crisis of Marxism (1978)", çev: Patrick King, *Viewpoint Magazine*, 18 Aralık 2018, <https://viewpointmag.com/2017/12/18/may-68-crisis-marxism-1978/>. (Erişim tarihi: 3 Nisan 2022)

35 Darrow Schecter, *Marx'tan Bugüne Solun Tarihi: Kuramsal Bakış Açıları*, çev: Soner Torlak-Kemal Özdil, Ankara: Dipnot Yayınları, 2015, s. 293.

36 Best-Kellner, a.g.y., s. 42.

37 Özellikle Foucault'dan sonra (Foucault'nun söylem-dışı faktörlere verdiği role karşılık) postyapısalcı ve postmodernist düşünürlerin önemli bir kesimi, söylemi söylem-dışı bir alanın varlığını yadsıyacak tarzda kendi kendine belirlenen bir toplumsallık olarak ele almışlardır. Serpil Sancar Üşür, *İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1997, s. 106-107.

38 Best-Kellner, a.g.y., s. 44.

Lyotard'ın 1979 tarihinde yayınlanan eseri *Postmodern Durum: Bilgi Üzerine Bir Rapor*'da postmodern kavramını gelişmiş toplumlarda bilginin değişen statüsünü açıklamak için kullanmasıyla birlikte, kavram, adalet, özgürlük, evrensellik, rasyonellik, nesnellik gibi üst anlatıların üzerine kurulduğu kavramların geçersizleşmesini imleyen bir terim olarak kabul edildi.³⁹ 1980'li yıllarda ise postmodern teori Fransa'dan uluslararası alana yayılmış ve adım adım kitle kültürüne nüfuz etmiştir.⁴⁰

Önde giden postmodernist/postyapısalcı düşünürler ve teorileri

Yazının bu bölümünde postyapısalcılar arasından Jacques Derrida, Michel Foucault ve Gilles Deleuze-Felix Guattari'nin düşüncelerini ana hatlarıyla izah etmeye çalışacağız. İlk olarak Derrida'yla başlayacağız. Derrida Batı felsefesinin gerçekliğin bilgisini, kendisine dolayimsız erişilebildiğine inanılan kendinden menkul bir mevcudiyet kaynağı olarak söze bağlayarak yazıyı geri plâna attığını savunmuştur. Derrida buna söz merkezlik demektedir.⁴¹ Derrida söz merkezlik eleştirisi bağlamında Platon'dan beri kendisini bir "mevcudiyet metafiziği" olarak gösterdiğini düşündüğü Batı felsefesine karşı kökten bir eleştiri geliştirmeye çalışmıştır. Derrida'ya göre, belli temeller veya ilk ilkelere dayanan Batı metafiziği, bu ilkelere dışladıkları kavramlar ve bu kavramlara ilişkin karşıtlıklardan beslenmektedir.⁴² Derrida Batı metafiziğinin hep sabit bir mevcudiyeti varsayan bir köken veya merkez düşüncesi üzerine kurulduğunu, fakat mevcudiyet kavramının varlığın merkezi olamayacağını, sadece *différance* içindeki bir etki olabileceğini savunur.⁴³

Différance Fransızca hem "sonraya bırakma, erteleme" hem de "aynı olmama, başka olma" anlamlarına gelen *différer* fiilinden türetilmiştir. Derrida'ya göre, her kavram bir zincir veya farklılıkların sistematik oyunu aracılığıyla öteki kavramlara göndermede bulunulan bir sisteme kayıtlıdır.⁴⁴ Derrida *dissémination* (dağılım, yayılım) kavramıyla metni yazarının yöneliminden ayırır ve metindeki anlam çokluğuna işaret eder. Derrida metnin tek bir tema etrafında örgütlenmiş bütünlüklü bir yapı olmadığını vurgulamaktadır.⁴⁵ Derrida'ya göre, gösterenler ile gösterilenler sürekli ayrılıp farklı şekillerde bir araya gelerek yeni birleşimler oluştururlar, yani gösteren ile gösterilen arasında sabit bir ayrım yoktur ve gösteren olmayan bir en son gösterilene varmak olanaksızdır.⁴⁶

39 Sinan Kılıç, "Postmodernizm ve Postyapısalcılık: François Lyotard", Çüçen, a.g.y. içinde, s. 541.

40 Best-Kellner, a.g.y., s. 45-46.

41 Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi: Thales'ten Baudrillard'a*, İstanbul: Say Yayınları, 2015, s. 1246-1247.

42 Banu Alan Sümer, "Postmodernizm ve Postyapısalcılık: Jacques Derrida", Çüçen a.g.y. içinde, s. 620. Söz konusu karşıtlıklara örnek olarak gerçek-gerçek olmayan, öz-varoluş, doğa-kültür, gösteren-gösterilen, doğru-yanlış, özne-nesne gibi ikilikler verilebilir.

43 A.g.y., s. 621.

44 Cevizci, a.g.y., s. 1243-1245.

45 Sümer, a.g.y., s. 627.

46 Sarup, a.g.y., s. 58-59.

Derrida, Batı metafiziğinin hatalı ön kabullerini göstermek için, *différance* anlayışını büyük ölçüde varsayan dekonstrüksiyon (yapıbozum) yöntemini geliştirmiştir. Dekonstrüksiyon bir bütünü nasıl yapılandığını anlamamızı sağlayarak onu farklı biçimlerde yeniden yapılandırma olanaklarını sergiler. Bu minvalde, Derrida metinlerde anlamın bastırılan yönlerini açığa çıkararak tezlerin kendilerine karşı döndürülebileceğini, ilk ve son söz olma anlamında metinlerin kendi kendilerine yeten bütünlükler olduğu kabulünün metnin sınırsız bağlamı ve karar verilemezliği lehine terk edilmesi gerektiğini savunur. Dekonstrüksiyon, kavram çiftlerinde bir kavramın ayrıcalıklı bir şekilde konumlandırılmasına karşıt, kavramlar arasında eşitlik sağlayarak veya ikinci kavramı ayrıcalıklı kılarak metnin çelişkili karakterini ve gizlediği boyutları açığa çıkarır. Böylece özdeşlikler yerine ayrılıkları, ontoloji⁴⁷ yerine dil felsefesini, epistemoloji⁴⁸ yerine söz sanatını geçirerek Derrida yorumlamayı temel alan bir yöntem savunusu yapmaktadır.⁴⁹

Derrida etiğin metafizik temellere dayandırmadan nasıl düşünülebileceğini araştırmaktadır. Derrida'ya göre, etik karar vermeye ve seçimle ilgilidir ve gerçek kararlar geleneksel normatif etik kurallarında olduğu gibi hesaplanabilir nitelikte değildir ve bilgiye dayanmaz. Eğer etik kurallar bilgiye dayansaydı, bu durumda bir otoriteye dayanılmış olurdu ve bu durum kararın sorumluluğunu ortadan kaldırır. Oysa Derrida, etiği çelişkilerin mümkün kıldığını ve normatif ilkelerin hem kuralılık hem kuralsızlığı içeren çelişkili bir yapıda olduğunu savunur. Örneğin, hukuk açısından baktığında, hukukun dayandığı hukuki bir zemin yoktur ve her hukuk düzeni gerekçelendirilemeyen bir şiddet unsuru üzerine kuruludur. Bu nedenle, etik ve hukuk karar verilemez olana karar vermekle ilgilidir. Söz konusu çelişki temelinde, sorumlu karar; kuralı, kanunu veya ahlak yasasını yorumun yeniden kurucu eylemiyle yapı söküm yoluyla icat etmelidir. Derrida bu sayede etik ve politikanın sınırlarını zorlamak suretiyle onları dönüştürme olanaklarını sergilemeye çalışır.⁵⁰

İkinci olarak ele alacağımız Foucault'nun teorik amacı, sorgulanmayan ve bu nedenle adeta ikinci bir doğa olduğu kabul edilen düşüncelerin normallliğini tartışmak suretiyle bazı toplumsal yapıların meşruiyetini yeniden incelemektir.⁵¹ Bu bağlamda Foucault modern iktidar ve bilgi anlayışlarının eleştirisi ekseninde bunların gizlediği yeni tahakküm biçimlerini ortaya çıkarmaya çalışmıştır.⁵² Foucault bu amaç doğrultusunda eserlerini üç ontoloji üzerinden düzenlemiştir. Bunlar bir özne olarak oluşmamıza ilişkin; ilk olarak hakikatle ilişkilerimiz bağlamında, ikinci olarak iktidarla ilişkilerimiz bağlamında ve üçüncü olarak ahlakla ilişkilerimiz bağlamında sırasıyla bilgi, iktidar ve davranış nesnesi olarak kendiliğimizin tarihsel bir ontolojisidir.⁵³

Foucault hakikatle ilişkilerimizi incelediği yöntem olan arkeolojide belirli bir anda bir düşüncenin veya pratiğin ortaya çıkmasını mümkün kılan tarihsel a pri-

47 Varlık felsefesi.

48 Bilgi felsefesi.

49 Cevizci, a.g.y., s. 1248-1250.

50 Sümer, a.g.y., s. 630-636.

51 Cevizci a.g.y., s. 1250-1251.

52 Best-Kellner, a.g.y., s. 52.

53 Jean-François Bert, *Foucault*, çev: Emrullah Ataseven, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2018, s. 18-19.

oriler olarak epistemeleri⁵⁴ araştırmaktadır.⁵⁵ Arkeolojinin yapısalcılıktan farkı söz konusu kuralların evrensel değil, tarihsel anlamda belli söylemsel⁵⁶ bölgelere özgü olmalarıdır. Foucault'nun arkeolojik yönteminin amacı düşüncelerin tarihsel anlamda inşa edildiklerini ortaya koyup sınırlarını göstermektir.⁵⁷ Örneğin, Foucault, hayat, emek ve dil bilimlerindeki değişiklikler üzerinden, Rönesans, klasik ve modern çağları analiz ederek söylemsel bir inşa olarak insanın doğuşunu incelemiştir. Foucault'ya göre, insan ereksel ve tarihsel belirlenime tabi ve yaşama, emek sarf etme ve konuşma olanakları üzerinden araştırılabilecek bir varlık olarak modern bilimin nesnesi haline getirilerek inşa edilmiştir. Sonraki dönemde ise, insan epistemolojik bir özne olarak psikanaliz, dilbilim ve etnoloji gibi karşı-bilimlerin yükselişiyile post-hümanist bir uzamda dil, arzu ve bilinçdışının bir etkisi olarak çözümlenmiş, yani ölmüştür. Sonuç olarak, Foucault'nun arkeolojik yöntem dâhilinde savunduğu söz konusu tarih anlayışı “merkezsiz tekil söylem dizileri çoğulluğu”ndan oluşur ve bir çağdan ötekine geçişte şeylerin farklı tarzda anlaşılması açısından kesintiler üzerinden işlemektedir.⁵⁸

Foucault'nun arkeolojik yönteminin amacı söylemsel çeşitliliği ortadan kaldırmak veya birliğe sokmak değil, onların çeşitliliğini farklı biçimler dâhilinde dağıtmaya çalışmaktır.⁵⁹ Foucault söylem analizi kapsamında bir tane evrensel hakikat değil, hakikatlerden bahsetmekte ve hakikati söylem içinde inşa edilen her şey olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda özne de söylemler tarafından kurulan ve onlar aracılığıyla var olan kurucu olmayan bir unsur olarak karşımıza çıkar.⁶⁰ Foucault'ya göre bilgi iddiaları her daim iktidarla bağlantılıdır ve nesnel bilgi imkânsızdır çünkü bilgi ve iktidar birbirleri olmadan var olamazlar. Foucault'ya göre iktidar söylemin dışında değil söylem boyunca işleyen bir şeydir.⁶¹ Bu anlamda Foucault'ya göre iktidar her yerden gelmektedir ve bir kurum, bir yapı veya birilerinin sahip olduğu güç değil, belli bir toplumdaki karmaşık bir duruma işaret etmektedir. Foucault iktidarın olduğu yerde ona dışsal olmayan bir biçimde direnişin de olduğu, iktidarın iktidara sahip kişilerin kullandığı bir şey değil, o kişileri üreten ve aynı zamanda o kişilerin ona direndiği ağ şeklinde işleyen bir ilişki biçimi olduğunu savunur.⁶²

Foucault iktidarla ilişkilerini incelediği yöntem olarak soy kütüğünde de tarihsel kesintileri göstererek, sürekliliğe dayalı ve teleolojik tarih anlayışlarını çözmek suretiyle söylemler alanını çoğullaştırarak tarihsel özdeşlikleri kırmaya gayret eder, fakat bu yöntemde söylemin maddi koşullarına daha fazla ağırlık vererek iktidarın

54 Episteme, bir döneme özgü bilgi ve düşünce çerçevelerinin eklemlendiği temeldir. Bu konuda bkz. Bert, a.g.y., s. 10.

55 Cevizci, a.g.y., s. 1256.

56 Söylem, işleyiş kuralları aynı olan anlam ve bilgi üreten sözceler bütünüdür. Bu konuda bkz. Bert, a.g.y., s. 10.

57 Metin Becermen, “Postmodernizm ve Postyapısalcılık: Michel Foucault”, Çüçen, a.g.y. içinde, s. 583.

58 Best-Kellner, a.g.y., s. 60-66.

59 Becermen, a.g.y. içinde, s. 583.

60 A.g.y., s. 585-586.

61 A.g.y., s. 587-588.

62 A.g.y., s. 604-605.

işleme tarzları ve bilginin öznellik üretimi açısından etkilerini merceğe alır.⁶³ Foucault söylemlerden, kurumlardan, idari düzenlemelerden oluşan, beden uysallaştırılması açısından uygulanan söylemsel ve söylemsel olmayan pratik yumaklarına **dispositif** demektir.⁶⁴ Foucault bilgi ve iktidar alanlarının çakışması bağlamında, modern sosyal bilimlerle bağlantılı şekilde gelişen, modern dönem öncesi fiziksel acı veren cezalardan psikolojik olarak acı veren ıslah ve reforma kayan modern disiplinler iktidar pratiklerini inceler.⁶⁵

Foucault modern iktidar tekniklerinden panoptizm olarak adlandırılan genel gözetim uygulamalarının disiplinler ve düzenleyici olarak ikiye ayrıldığını savunur. Bunlardan ilkinde yönetici tarafından yönetilen bedenlere yukarıdan aşağı uygulanan bir makro iktidar söz konusuysen, ikincisinde ise toplumun kendi bünyesi dâhilinde aşağıdan yukarıya nüfusa uygulanan bir mikro iktidar söz konusudur. Burada, Foucault'ya göre, bireylerin bedenlerine dair anatomopolitiğin yerini insan türünün biyopolitiği almıştır.⁶⁶ İktidarın işlediği önemli alanlardan cinsellik hususunda biyoiktidar ilk başta kurumsal mekânlarda ortaya çıkmışken, daha sonra psikanaliz aracılığıyla bilimsel anlamda da cinsellik üstünde egemenlik kurulmuştur. Bu örnek üzerinden Foucault modern iktidarın baskıcı değil, olumlu ve üretken olduğunu iddia etmektedir.⁶⁷ Foucault'ya göre, disiplin teknolojisi kapitalizmde ekonomik sömürüyle paralel bir biçimde politik itaatkârlık sağlanması konusunda ortaya çıkmıştır ve en az ekonomik sömürü ilişkileri kadar önemlidir.⁶⁸

Foucault ahlakla ilişkilerimiz söz konusu olduğunda kendilik tekniklerini veya başka bir deyişle benlik teknolojilerini incelemektedir. Foucault'nun varoluş estetiği sosyal ve hukuki zorunluluklara değil, kişisel tercihlere dayalı normalleştirici olmayan bir etiğe yaslanır. Foucault burada bir yasa veya evrensel ilkeye dayanmaması anlamında ahlaki değil, kendilik ilişkisinin betimlenmesine dayanan bir etik anlayışı savunmaktadır.⁶⁹ Kişinin etik misyonu kendi gizli benliğini keşfetmek değil, kendi benliğini sürekli yeniden üretmektir.⁷⁰ Öznellik, öznenin kendisiyle ilişki içinde olduğu hakikat oyunu bağlamında kendisini deneyimleme biçiminin kavranması üzerinden analiz edilebilir. Bu minvalde, özne çok yönlü, dağınık ve belli bir merkezden yönetilemeyen söylemlerin zemini olarak yorumlanmaktadır.⁷¹ Bu çerçevede Foucault etik anlamda bir hakikat söylemine bağlı olarak bilgisel olarak işlemeyen varoluşsal bir direnişi veya başka bir ifadeyle iktidar olmayan bir iktidar oyununu devreye sokmaya çalışmaktadır.⁷²

Üçüncü olarak inceleyeceğimiz Deleuze ve Guattari teori, politika ve gündelik hayatta birlik, hiyerarşi, özdeşlik, temeller, öznellik ile temsile karşı farklılık ve çok

63 Best-Kellner, a.g.y., s. 66-67.

64 Becermen, a.g.y., s. 590.

65 Cevizci, a.g.y., s. 1264-1265.

66 Veli Turhan, *Michel Foucault ve Düşünce Sistemleri Tarihi: Arkeoloji, Soykütüğü, Etik*, İstanbul: Say Yayınları, 2013, s. 427-428.

67 Sarup, a.g.y., s. 110-111.

68 Orkunoğlu, a.g.y., s. 231-232.

69 Turhan, a.g.y., s. 429.

70 Best-Kellner, a.g.y., s. 87.

71 Becermen, a.g.y., s. 611.

72 A.g.y., s. 614.

katlılığı öne çıkaran postmodern felsefenin örnek temsilcileri olarak kabul edilir.⁷³ Deleuze ve Guattari'ye göre, Batı felsefesinde temel problem özdeşlik, benzerlik, zıtlık, analogi gibi ilkelerden beslenen ve temel özellikleri hiyerarşik, tarihselci, majoratif, aşkın ve temsilci olması olan ağaç biçimli düşüncedir.⁷⁴ Deleuze, Guattari ile birlikte ağaç biçimli düşünce modeli karşısına köksap diye isimlendirdiği minoratif düşünme modelini geliştirmiştir.⁷⁵

Deleuze ve Guattari'ye göre, felsefe yaşamın ne olduğunu açığa çıkarmaz, fakat yeni kavramlar yaratmak suretiyle düşünme biçimimizi değiştirir. Deleuze'e göre, temsilci düşünme modeli dil aracılığıyla anlamının açığa çıkarıldığı ayrılaşmış ve mantıksal bir dünya tasarımına sahiptir.⁷⁶ Deleuze ve Guattari temsilci düşüncenin aşkınlık modeline karşı varlığın önceden düzenlenmiş sabit bir yapının içinde bulunmadığı, varlığın oluş anlamında tekil fark olarak var olduğu içkinlik düzlemini savunur. Deleuze ve Guattari için varlık farkın ifade biçimleri olarak, içinde insan da dâhil olmak üzere hiçbir noktanın diğerinden üstün olmadığı değişim ve oluşa tabi bir anarşidir. Bu anlamda Deleuze için dünya sentez olarak tanımladığı farkın sonsuz ve açık sıralanışlarının oluşturduğu kompleks toplanışlarla gerçekleşir. Söz konusu sentezler ilki öznelleşmemiş hayata dair insan öncesi sentez, ikincisi ise arzu dolayısıyla gerçekleşen politik sürecin sentezidir. Deleuze ve Guattari'ye göre arzu farklı çoklukların birleşim zincirleri olarak tanımlanan yoğunluklar olarak üretilir.⁷⁷

Deleuze ve Guattari'ye göre, arzu bir yoksunluktan kaynaklanmak yerine bilinçdışının bedenler arasında birleşimler, yoğunluklar üretmesi anlamında bir yaratıcılığa işaret eder. Arzu özneye içsel olmak bir yana göstergeler, yoğunluklar ve toplanışların bir ürünü olarak bu süreçlerin sonucunda özneliği üretir.⁷⁸ Deleuze ve Guattari'nin ontolojisi eşleştirmeler ve bağlantılar yoluyla makinelerin başka makineleri çalıştırdığı bir makine modeline⁷⁹ dayanır.⁸⁰ Deleuze ve Guattari; makine modeli üzerinden doğayı, bedeni ve toplumu mekanik bedenlerin aynı zamanda akışlar içerisinde olduğu, aynı zamanda vitalist ve mekanist olan bir yorum çerçevesinde bir araya getirir ve arzulayan özneyi değişik parçalarının toplumsal ve doğal anlam-

73 Deleuze Spinoza, Hume, Bergson, Proust üzerine özgün çalışmaları olan bir felsefe profesörüyken, Guattari 68 olaylarına katılmış, örgütlü yapıların dışında bir devrimci hareket oluşturmaya çabalayan otonomi hareketine destek veren Lacancı psikanaliz eğitimi almış pratisyen bir psikanalistedir. Best-Kellner, a.g.y., s. 100-101.

74 Sinan Kılıç, *Deleuze-Guattari: Şizoanaliz Yaratıcı Bir Fark ve Arzu Ontolojisi*, Bursa: Sentez Yayıncılık, 2013, s. 18.

75 Sinan Kılıç, "Postmodernizm ve Postyapısalcılık: Gilles Deleuze", Çüçen, a.g.y. içinde, s. 549-550.

76 Kılıç, a.g.y., s. 552-553.

77 A.g.y., s. 557-559.

78 A.g.y., s. 565-566.

79 Deleuze ve Guattari'ye göre makine bir metafor değildir. Bir makine; ereksel anlamda belli sınırlar içerisinde bir bütün oluşturan organizmadan da, özgül bir işlevi olan sınırlı bir makine olarak mekanizmadan da farklı olarak bağlantılardan başka bir şey değildir. Örneğin bisiklet bir makine olarak başka bir makine olan insan bedenine bağlanarak bir bisikletçi meydana getirir. Claire Colebrook, *Gilles Deleuze*, çev: Cem Soydemir, İstanbul: Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2013, s.79.

80 Saul Newman, *Bakunin'den Lacan'a: Anti-Otoriterizm ve İktidarın Altüstü Oluşu*, çev: Kürşad Kızıltuğ, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2006, s. 170-171.

da değişik makinesel bağlantılar kurabildiği heterojen bir toplam olarak ele alır.”⁸¹ Bu çerçevede, Deleuze ve Guattari mikro fiziksel düzlemde henüz sabitlenmemiş arzu akışlarını, yani “kişi öncesi arzu dünyasını ‘özdeşlik koşullarının epey altında’ var olan libidinal⁸² akışları içselleştirdiğimiz iktidarın faşizan ego yapılarını çözecek özgürleştirmeye çalışır.”⁸³

Deleuze ve Guattari insanların üzerlerinde tahakküm uygulayan ve onları sömüren iktidarın egemen olabilmesinin nedeninin ideolojik bir sorun değil, arzunun bilinçdışı yatırımlarına dair bir sorun olduğunu iddia etmektedir.⁸⁴ İkiliye göre arzunun bilinçdışı yatırımlarını zamansallığı ve çok katlılığı bastıran merkezi, birleşik, hiyerarşik, kendisine şeffaf ve kendisiyle özdeş temsil eden bir öznenen kurtarmanın yolu onu üreten ağaç biçimli düşünce yerine temellerin köklerini kazıyan birlikleri bozarak farklılıklar ve çok katlılıklara dayalı yatay yeni çoğul bağlantılar kuran köksap metodudur.⁸⁵

Deleuze ve Guattari köksap kavramını var olanların tek bir kökeni olduğu kabulünü reddetmek için kullanır. “Köksap, eğrelti otları gibi çoğalan, araziye dağılan, kökten bağlı olduğu başka saptardan ayrılrsa bile özdeşliği bozulmayan, bir-arada ve ayrılınca da kendisi olabilen bir çoğulluğun metaforudur.”⁸⁶ Köksaplar temel özellikleri bağlantı, heterojenlik, çokluk ve kopma olan merkezsiz ve çoğul karakterde gelişigüzel bir bağlantılar çokluğu olarak tanımlanabilir.⁸⁷ Köksaplar ikiliye göre bedenleri arzu aracılığıyla birbirleriyle ve kısmi nesnelere⁸⁸ bağlantılandırılan ve ancak iktidar tarafından birlikler, hiyerarşiler ve yapılar olarak sömürgeleştirilerek temsili özdeşliklerin kurulabildiği özgürlüğün gerçek zeminidir. Sonuç olarak ikiliye göre iktidara direniş gerek totalleştirici felsefeler gerekse onun pratik ifadesi olan devlet kurumlarına karşı libidinal bedeni temsili özdeşliklerden koparak gerçekleştirilebilir.⁸⁹

Deleuze ve Guattari’ye göre, iktidar arzu gibi toplumun pek çok yerinde içerildiği ve belirgin bir yeri olmadığı gibi, iktidara direniş de her zaman iktidar toplanışlarının parçasına dönüşme riskini barındırır. Bu nedenle yalnızca devlet ve iktidara değil kendi içimizdeki iktidara karşı da mücadele etmemiz gerekir.⁹⁰ Deleuze ve Guattari’nin savaş modeli kimliğin gerisindeki bu mücadeleyi ortaya çıkarmak

81 Zeynep Direk, *Çağdaş Kültür Felsefesi: Bergson’dan Derrida’ya*, Ankara: Fol Kitap Yayınevi, 2021, s. 258-259.

82 Libidinal insanın yaşam enerjisine dair demektir. Libido insan davranışlarını belirleyen cinsel içgüdü olarak tanımlanmaktadır.

83 Best-Kellner, a.g.y., s. 118.

84 A.g.y., s. 120.

85 A.g.y., 126-127.

86 Direk, a.g.y., s.260.

87 Newman, a.g.y., s. 174.

88 “... üretim sentezleri, tam kişileri ya da tam kişilere ait olarak anlaşılan organları değil, yalnızca Melanie Klein’in “kısmi-nesnelere” olarak adlandırdığı şeyleri bağlar. Bebeğin gözü annesinin yüzünü incelerken, tam da aynı anda ağız annesinin memesine bağlantı kuruyorsa, üretim sentezleri yalnızca iki bağlantı oluştururlar: Meme ve yüz, ne birbirleriyle ne de daha büyük bir bütünle bağlantılıdır, tek bir tam insana ait görünmezler.” Bakınız: Eugene W. Holland, *Deleuze ve Guattari’nin Anti-Oedipus’u: Şizoanalize Giriş*, Çev: Ali Utku-Mukadder Erkan, İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2007, s. 63.

89 Best-Kellner, a.g.y., s. 129-132.

90 Newman, a.g.y., s. 166.

için özleri ve birlikleri çözer. Savaş modeli, devlet ve iktidarın evrensellik iddiası üzerinden ürettiği ikili yapılardan kaçan çokluklar, farklılıklar ve oluşa dayalı bir alandır.⁹¹

Postmodernist ve postyapısalcı teorinin Marksist eleştirisi

Bu bölümde sırasıyla ontolojik, epistemolojik ve etiko-politik boyutlarını göz önüne alarak postmodern teorinin zayıf noktalarını mantıksal bir sırayla serimlemeye çalışırken, bir yandan da söz konusu zayıflıklara karşı Marksizmin sunduğu alternatif teorik modeli ve bu modelin üstünlüğünü göstermeye çalışacağız.

İlk olarak ontolojik açıdan inceleyeceğimiz postmodern teori anti-realizm, düz ontoloji ve olumsal bir belirlenim modeli üzerine kurulmuştur. Realizme göre bizim zihinsel tasarımlarımızdan bağımsız bize dışsal ve nesnel bir gerçeklik vardır. Keza realizme göre toplumsal olarak inşa ettiğimiz şeyler bile inşa sürecinden sonra nesnel bir varlık kazanırlar. Postmodernist düşünürlerin anti-realist anlayışlarına göre ise gerçeklik nesnel olarak verilmiş bizden bağımsız bir karakterde değildir ve tersine biz bilişsel olanaklarımız, ihtiyaçlarımız, dilimiz ve kültürümüz çerçevesinde gerçekliği inşa eder, yaratırız.⁹² Postmodernist anti-realizm sosyal inşacı ön kabulleriyle uyumlu bir biçimde “her türden varlığın var olduğu, ancak birbirlerine göre ontolojik önceliğe sahip olmadığı düz bir ontolojiyi”⁹³ varsaymaktadır. Söz konusu düz ontoloji ekseninde postmodern teorisyenlere tarih keyfi, öngörülemez, kaotik, yönsüz ve birbirine indirgenemez gelişmelere açık mutlak anlamda olumsal bir ufuktur.⁹⁴

Postyapısalcı düşünürlerin anti-realist görüşleri ontolojik açıdan ontolojiyi epistemolojiye indirgeme kusurundan mustarıptir. Söylem dışı alanla söylemsel alanı birbiri içinde eriterek ve dili şeyleştirilerek söylemsel pratiklerin her şeyi yutan bir öz konumuna getirildiği bu düz ontolojide yapının taşıyıcısı olarak bir öznenin yokluğunda yapı da özelliğini yitirmektedir.⁹⁵ Toplum postyapısalcı yaklaşım tarafından bir tür “öznesiz öznelcilik”⁹⁶ biçimi olarak, söylemsel pratiklerin olumsal mücadelesinin doğurduğu bir tür “belirsiz belirlenimcilik”⁹⁷ alanı olarak kavranmaktadır.⁹⁸ Postyapısalcılığın katmanlı ve farklılaşmış bir ontolojiyi reddetmesi kompleks sosyal olguları açıklamak için metinler veya arzulardan⁹⁹ medet umma-

91 A.g.y., s. 178.

92 Hasan Aydın, *Eleştirel Aklın Işığında Postmodernizm ve Yansımaları*, Bursa: Sentez Yayıncılık, 2021, s.43-49.

93 Brian Epstein, “Social Ontology”, *Stanford Encyclopedia of Philosophy* içinde, 2018, <https://plato.stanford.edu/entries/social-ontology/>. (Erişim tarihi: 3 Nisan 2022)

94 Simon Susen, *The ‘Postmodern Turn’ in the Social Sciences*, Londra-New York: Palgrave MacMillan, 2015, s. 138.

95 Kolasi, a.g.y., s. 88.

96 A.g.y., s. 88.

97 A.g.y., s. 89.

98 Oysa yapı öznesiz, özne de yapısız düşünülemez. Keza Marx’ın belirttiği üzere insanlar kendi tarihlerini ancak geçmişten miras aldıkları tarihsel koşullar çerçevesinde yapabilirler. Bhaskar’ın da sosyal aktivitenin dönüşümsel modelinde vurguladığı üzere, bu tarihsel koşullar yapısal açıdan insanları hem koşullar hem de sınırlarken, insanlar da öznel açıdan bu koşulları ya yeniden üretebilir ya da dönüştürebilirler.

99 Kolasi’nin makalesinde vurguladığı üzere, Derrida’nın tüm-metinselci idealizminden farklı

sına vesile olmuştur.¹⁰⁰

Marx hem maddi nesnelere bilgilerinden bağımsız oldukları anlamında hem de bilimsel nesnelere ürettikleri görünümlere ontolojik olarak indirgenemeyeceği anlamında realist bir çizgidedir.¹⁰¹ Marx'a göre insanın bilinci maddi yaşamın üretimi, üretimin doğurduğu yeni ihtiyaçlar, insanların kendilerini yeniden üretmeleri ve tüm bunları gerçekleştirecek bir el birliğinin üretiminin bilincidir ve bu bilinç kendini dil biçiminde maddeyle yüklü bir şekilde gösterir.¹⁰² Marx'ın dil üzerine bu tespitinden hareketle Sovyet dilbilimci Voloşinov "bilincin ancak göstergenin maddi cisimleşmesinde doğabileceği ve yaşayan bir olgu hâline gelebileceğini"¹⁰³ savunur. Voloşinov'a göre, ideoloji göstergenin maddi gerçekliğinden, gösterge somut toplumsal ilişki biçimlerinden ve iletişim ile iletişim biçimleri ise toplumun maddi temelinden ayrı tutulamaz.¹⁰⁴ Yani sözel sosyal ilişkiler sözel olmayan sosyal ilişkiler tarafından yapılandırılmaktadır.¹⁰⁵

Toplumsal iletişim biçimleri toplumun maddi temeli üzerinde yükselirken, kapitalist toplumun maddi temelini kök salmış fetişizm, yansımalarını toplumsal iletişim biçimlerinde de göstermektedir.¹⁰⁶ Marx'ın ideoloji teorisinin en olgun ifadesi olan meta fetişizmi teorisinde metayı kapitalist üretimin hücre birimi olarak ele alması gibi, Voloşinov da göstergeyi kapitalist iletişimin hücre birimi olarak ele almıştır.¹⁰⁷ Kapitalist üretim tarzındaki insan etkinliğinin ürünleri olan metaların insanlar arasındaki ilişkilere egemen olması gibi, kapitalist iletişim sürecinde de göstergeler bilincimize egemen olur. Tıpkı para fetişizminde Marx'ın, ekonominin evrensel

olarak Foucault pratiğe vurgu yaparak söylem dışı alan olarak güç ilişkilerini konumlandırırsa da, iktidarın eşit olarak her yerdeliği üzerine tezi iktidarın yapısal temelleri olarak bir dayanak noktasından yoksun kalmasına neden olur. (Kolasi, a.g.y., s. 94). Callinicos ise Deleuze'un arzuyu temel alan ontolojisinde arzuyu organik anlamda bedenlere, toplumlara ve devletlere öncel bir konuma yerleştiren inşacı bir dirimselcilikle tanımladığı gibi arzu ve iktidar arasındaki ilişkiyi netleştiremediğini savunur. Bakınız: Callinicos, "Postmodernism, Post-Structuralism, Post-Marxism?", *Theory, Culture & Society*, 1985, 2, s. 97-98. Deleuze'un kozmik dirimselciliğini anti-materyalist olarak nitelendirenler arasında Terry Eagleton da vardır. Bakınız: Terry Eagleton, *Materyalizm*, çev: H. Serkan Gündüz, İstanbul: Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2021, s. 22-23.

100 Kolasi, a.g.y., s. 94.

101 Roy Bhaskar, *Gerçekliği Geri Kazanmak: Çağdaş Felsefeye Eleştirel Bir Giriş*, çev: Beyza Sumer Aydaş, Ankara: NotaBene Yayınları, 2015, s. 204.

102 Karl Marx - Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, çev: Tonguç Ok-Olcay Geridönmez, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2013, s. 36-38.

103 V. N. Voloşinov, *Marksizm ve Dil Felsefesi*, çev: Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001, s. 50.

104 A.g.y., s. 64.

105 Jonathan Joseph-John Michael Roberts, *Realism, Discourse and Deconstruction*, Londra-New York: Routledge, 2003, s. 95-96.

106 Marx'ın pratik materyalist anlayışında üretici etkinlik ile toplumsal iletişim etkinliği birbirleriyle kopmazcasına bağlıdır. Toplumsal iletişim etkinliği üretici etkinliği ön varsayarken, onun biçiminde bir karşı etki oluşturabilme olanağına sahiptir. Bkz: Wang Nanshi-Xie Yongkang, *Marksist Pratik Materyalizm: Post-Öznelci Felsefenin Ufku*, çev: Deniz Zarakolu-Cem Kızılgöç, İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 2011, s. 263.

107 Voloşinov Marx'ın meta fetişizmi teorisinden ilham alarak (postyapısalcılığın da birçok açıdan teorik olarak beslendiği ve postyapısalcılığın Marksist eleştirisi açısından da bize yol gösterecek biçimde) Saussurecü modeli bir şeyleştirme örneği olarak ele almıştır. David McNally, *Bodies of Meaning: Studies on Language, Labor, and Liberation*, Albany: State University of New York Press, 2001, s. 111.

eşdeğeri olarak paranın, ortaya çıktığı üretim ilişkilerinden soyutlanmış olsa bile, kendi içinde değerli bir şey olarak görüldüğünü iddia etmesi gibi, Voloşinov, iletişimin evrensel eşdeğeri olarak kelimenin kendi içinde bile ortaya çıktığı iletişim ilişkilerinden soyutlanarak nasıl değerli bir şey olarak görüldüğünü açıklar. Sermaye fetişizminde ise Marx, sermayenin neden büyülü bir kendi kendini genişleten özne olarak görüldüğünü gösterirken, Voloşinov söylemsel ideolojilerin nasıl kendi kendini tayin eden sosyal inşacı güçler olarak görüldüğünü gösterir. Dolayısıyla dilin fetişleştirilmesi, onları mümkün kılan maddi koşulların bağlamından soyutlanmış parçalı görünümüler olarak ayrıştırılmış bir kavramsallaştırma yoluyla farklı söylemleri özerkmiş gibi gösterir.

Nietzsche örneğini takip eden postmodern teorisyenler birinin diğerine karşı bir önceliği olmayan güç merkezlerinin birbirleriyle rekabetine dayalı çoğulcu bir nedenselliğe tabi düz ontolojilerinde, nedensellik bakımından hiçbir unsura öncelik vermediklerinden ekonomi, politika ve ideolojiyi birbirleri içinde eritme hatasına düşerler.¹⁰⁸ Bu nedenle söz konusu katmanların hangi mantıksal ve tarihsel zorunluluklar üzerinden belirlediğini (emergence) ve birbirleri üzerindeki etki potansiyellerinin sınırlarını açıklayamazlar. Oysa Marx'ın katmanlı ontolojisinde¹⁰⁹ söz konusu katmanların nasıl belirlediği anlaşılabilir ve söz konusu belirim ve köklülük (rootedness) mantığı çerçevesinde katmanlar arasında asimetrik içsel ilişkili bir nedensellik bağı vardır. Örneğin, söz konusu hiyerarşik modelde fizik yasaları her katman için geçerliken, biyolojik yasalar canlılığın hüküm sürdüğü katmanlarda, sosyal yasalar ise insanın hüküm sürdüğü en üst katmanlarda geçerlidir. Bu çerçevede alt katmanlar üst katmanların içsel, yani zorunlu bir parçasıyken, üst katmanlar alt katmanlar için dışsal, yani olumsaldır.¹¹⁰

İnsanlar olarak bu farklılaşmış gerçeklikle ancak Marx'ın düşüncesinde olduğu gibi insanların düşünceleri arası ilişkilere indirgenemeyecek biçimde maddi dünyayla pratik etkinliğimiz aracılığıyla sürekli ilişki içinde sağlayabiliriz.¹¹¹ Söz konusu maddi pratikler doğanın kendi devinimine dayalı doğal ilişkiler ile sözel kültürümüz veya bilincimizi üreten söylemsel ilişkiler¹¹² arasında bir dolayım olarak kendini gösterir.¹¹³ Nasıl doğal ilişkiler olmadan pratik ilişkiler gerçekleşemezse, maddi anlamda pratik ilişkiler olmadan da söylemsel ilişkiler gerçekleşemez. Buna

108 Sean Creaven, *Marxism and Realism: A Materialist Application of Realism in the Social Sciences*, Londra-New York: Routledge, 2000, s. 67-68.

109 Erken çalışmalarında "Feuerbach Üzerine Tezler"de hem bilginin pratik aktif boyutunu, hem de bizim dışımızda bir gerçekliğe ait olduğunu vurgulayan Marx'ı takip eden Roy Bhaskar'a göre bilim ancak dilimizden ve söylemimizden bağımsız yapılar ve farklılaşmış ve katmanlı bir ontolojiye dair nedensel yasalar sayesinde mümkün olmaktadır. Michael Slott, "An Alternative to Critical Postmodernist Antifoundationalism", *Rethinking Marxism: A Journal of Economics, Culture & Society*, cilt: 17, no:2 s. 309.

110 Andrew Collier, "Stratified Explanation and Marx's Conception of History", ed. Margaret Archer ve ark., *Critical Realism: Essential Readings* içinde, Londra-New York: Routledge, 1998, s. 263-264.

111 Margaret S. Archer, *Being Human: The Problem of Agency*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 122.

112 Voloşinov'a göre düşünmek bir tür iç konuşma olarak içselleştirdiğimiz dışsal göstergeler dolayımıyla kendimizle iletişim kurma sürecine işaret etmektedir. Bu anlamda söylemsel ilişkiler düşünmenin ve genel olarak insanlar arası iletişimin koşullarını belirler.

113 Archer, a.g.y., s. 162.

karşılık nasıl maddi pratik ilişkiler doğal ilişkileri ve doğanın biçimini dönüştürebiliyorsa, söylemsel ilişkiler de maddi pratik ilişkileri ve dolayısıyla doğal ilişkileri biçimsel anlamda dönüştürebilecek asimetrik bir nedenselliğe tabidir.¹¹⁴ Bu nedenle postmodernistlerin mutlak olumsuzluğa dayalı tarih anlayışından farklı olarak Marx eğilimlerle kendini gösteren bir tarihsel belirlenim anlayışını savunur. Bu eğilimler kendilerini karşı eğilimlerle ilişkileri bağlamında asimetrik bir nedenselliğe dayalı tarihsel eğilimler olarak yalnızca görel bir zorunlulukla göstermektedir ve belli bir doğrultuda da olsa değişik olasılıklara gebe dirler.¹¹⁵

İkinci olarak epistemolojik açıdan postmodern teori görelilikçilik, anti-özcülük ve nominalizm¹¹⁶ üzerine kurulmuştur. Postmodern teorisyenlere göre, birer sosyal inşa olarak var olanlar, farklı ve karşılaştırılmaz dil oyunlarının işlevleri olarak bağlama bağlı ve görel anlama sahiptir. Söz konusu görelilik ilişkisi temelinde bir ifadenin nesnel anlamda doğru veya yanlışlığı değil, hangi perspektifin ürünü olduğu sorunu ön plâna çıkar.¹¹⁷ Postmodern teorisyenler anti-özcülükleri ekseninde belli bir gruba veya türe dair özelliklerin tüm zamanlarda geçerli evrensel bir karakterde olduğunu bu minvalde reddederler.¹¹⁸ Bu nedenle değişik perspektifleri baskılayan üst anlatılar postmodernistler tarafından şiddetle reddedilir¹¹⁹ ve üst anlatıların evrensel ve özcü yaklaşımlarının baskıladığı tekililikleri açığa çıkaracak bir nominalizm¹²⁰ savunulur.¹²¹

Postmodern teorisyenlerin görelilikçiliği; gerçekliğin, gerçekliğin bilgisinden bağımsız karakterini reddetmek suretiyle ontolojiyi epistemolojiye indirgeme hatasından epistemolojik anlamda da mustarıptir. Oysa bilginin yanılabilirliği ile ilgili tecrübemizin gösterdiği üzere bilgimiz söylemler aracılığıyla oluşsa da, bilgimizin doğruluğu veya yanlışlığı açısından test edilebilirliğini mümkün kılacak şekilde bilgimizden bağımsız bir gerçeklikten geri bildirim almadan bilgidен bahsetmemiz

114 Marksist teoride toplumsal formasyona dair altyapı ile üstyapı ve genel anlamda varlık ile bilinç ilişkisinin söz konusu ilişkiler temelinde birbirlerine karıştırılmaması gerekir. Keza varlık ile bilinç toplumsal formasyonun altyapısından üstyapısına değişik katmanlarda farklı oranlarda birbirlerine eklemlenmektedir. Bu nedenle toplumun altyapısında doğal ve pratik ilişkiler söylemsel ilişkilere göre daha ağırlıklı bir rol oynarken, bilinci üreten söylemsel ilişkiler toplumun üstyapısında daha ağırlıklı bir rol oynamaktadır. Asimetrik içsel ilişkiler varlık ile bilinç, altyapı ile üstyapı, toplumsal katmanlar (fiziksel, kimyasal, biyolojik, ekonomik, hukuki, siyasi ve ideolojik katmanlar) ve onları oluşturan doğal, pratik ve söylemsel ilişkiler arasında olmak üzere genelden özele üç farklı soyutlama düzeyinde kendini göstermektedir.

115 Örneğin, iktisadi doktrinler toplumun üstyapısının ideolojik katmanına aittir ve ancak altyapı içinde kapitalist üretim ilişkileri zemininde ortaya çıkar ve politika katmanında iktisat politikaları biçiminde üretim ilişkilerini söz konusu asimetrik içsel ilişki ekseninde etkiler. Üstelik bu etkileşim değişik iktisadi doktrinler açısından farklı sonuçlar doğuracak ve tarihsel eğilimlere farklı bir biçim verecektir.

116 Anti-özcülük ve nominalizm özellikle soyutlama pratiği açısından epistemolojik bağlamda değerlendirilmiştir.

117 Susen, a.g.y., s. 40-43.

118 Aydın, a.g.y., s. 77-85.

119 A.g.y., s. 93-95.

120 Adcılık. Genel kavramların bir gerçekliği imlemeyip sadece birer addan ibaret olduğunu savlayan felsefi öğretisi.

121 Fredrick Jameson, "Immanence and Nominalism in the Postmodern", *Postmodernism or The Cultural Logic of Late Capitalism* içinde, NC-Durham: Duke University Press, 1991.

mümkün olmayacaktır.¹²² Keza ontoloji ile epistemoloji arasındaki ilişkinin diyalektik kavranışı gerçekliğin bilgisi ile gerçekliğin kendisi arasındaki uyumsuzluğun fark edilmesini olanaklı kılar. Bu anlamda gerçekliğe dair bilgimiz her zaman yaklaşık olarak görelî anlamda doğrudur.¹²³

Oysa postyapısalcı görüş açık veya örtülü bir biçimde kolektif düşüncenin toplumsal hayatı oluşturduğunu iddia ederek gerçek ile sahte, hakikat ile kurgu arasındaki ayrımları bulanıklaştırır.¹²⁴ Marx'ın ideoloji teorisinde¹²⁵ ise kapitalizmde öz-görünüm ayrımı üzerinden nesnenin ne olduğu ve nasıl görüldüğü arasındaki yarıklık ile birlikte kendisini deneyime sunma biçimi ve gerçekte olduğu biçim arasındaki çelişkinin neden ortaya çıktığını epistemolojik açıdan çarpık bir temsilin arkasında her zaman ontolojik-yapısal bir çelişkinin bulunduğu saptaması üzerinden açıklayabilmiştir.¹²⁶

Postmodern anti-özcülüğe karşı, Marx'ın yaklaşımı indirgemeci olmayan ilişki-sel bir özcülük içerir. Buna göre Marx özcülüğünde nihai bir öz değil, toplumsal-tarihsel pratik dolayısıyla varlığın art arda daha derin anlamlarının açığa çıkarıldığı diyalektik bir açılıma gönderme yapar. Bu anlamda özsellik görelidir¹²⁷ ve Marx postmodern teorisinin aksine verili bir evrede var olanların, onların bilgisine erişebilmemizi sağlayacak biçimde görelî anlamda sabit olduklarını da kabul eder. Postyapısalcı teorisyenlerin nominalist bir biçimde hümanist üst-anlatıyı eleştirmeleri anti-özcülüklerini eleştirmek için en iyi örnektir. Postyapısalcı anti-hümanizm benliği merkezileştirmek için onu alt-bireysel dürtüler ve birey-ötesi süreçler arasında bir karmaşanın ürünü olarak okur. Postyapısalcılığın bu yaklaşımındaki yanlış öznenin merkeziliği ve üniterliğini birbirlerine karıştırmıştır.

Bireyler sosyalleşme süreçleri tarafından belirlenseler de bilinçdışı psikolojik mekanizmalar ve söylemsel pratiklere indirgenemeyecek bilinçli öznellik boyutlarına da sahip oldukları görelî olarak yapılanmış üniter birer psiko-organik sistem oluştururlar.¹²⁸ Keza insan öznelliği katmanlı bir yapıdadır ve bilinç; biyolojik,

122 Kolasi, a.g.y., s. 96.

123 Karel Kosík, *Somutun Diyalektiği: İnsan ve Dünya Sorunları Üzerine Bir İnceleme*, çev: Ezgi Kaya, İstanbul: Yordam Kitap, 2015, s. 41.

124 Kolasi, a.g.y., s. 92.

125 Foucault Marx'ın ideoloji teorisini üç nedenden ötürü eleştirmektedir. Bunlardan ilki ideoloji teorisinin hakikat kategorisinin altında bir şeyi varsaymasıdır. İkincisi bir öznenin düzenini varsaymasıdır ve üçüncüsü ise ideolojiyi ekonomik belirleyene göre ikincil bir konumda ele almasıdır. Yazının dördüncü bölümünün bütününde söz konusu eleştiriye karşı Marx'ın hakikatözne anlayışı ve altyapı-üstyapı modeli savunulmaktadır. Michèle Barrett, *Marx'tan Foucault'ya İdeoloji*, çev: Ahmet Fethi, Ankara: Doruk Yayıncılık, 2004, s. 171-172.

126 Roy Bhaskar, *Natüralizmin Olanaklılığı: Çağdaş İnsan Bilimlerinin Felsefi Bir Eleştirisi*, çev: Vefa Saygın Ögütte, Ankara: Praktika Kitap, 2013, s. 102-103.

127 İnsan özü biyolojik evrimin bir sonucu ve kültürel evrimin bir ön koşulu olarak varoluş koşullarıyla diyalektik bir etkileşim içerisinde oluşmuştur. Söz konusu öz-varoluş diyalektiği ekseninde insan değişik tarihsel dönemlerde değişik görünümde karşımıza çıkmaktadır. Biyolojik evrimde organlardaki değişikliklerin oynadığı rol, kültürel evrimde yerini aletler ve o aletlerin üretimi bağlamında girilen ilişkiler ve hayat tarzına bırakmıştır. Üstelik uzun vadede biyolojik evrimin bir sonucu olan kültürel evrimin gelişen teknolojiler aracılığıyla tersinden biyolojik evrimi etkileme olanağı da ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle Marx'ın düşüncesinde öz nihai bir anlamda değil varoluşuyla diyalektik etkileşimi çerçevesinde biçimlenen diyalektik ve görelî bir anlama sahiptir.

128 Creaven, *Marxism and Realism*, a.g.y., s. 114-115.

bilinçdışı, bilinç öncesi katmanların üzerine kurulmuştur, yani onları varsayar, fakat bir kere onlar üzerinde kurulduktan sonra onlar üzerinde tersinden bir etki yaratabilir. Üstelik Voloşinov'un belirttiği üzere bilinç sosyal gerçekliğe aşkın bir katman değil, kaynağını sosyal anlamda maddi göstergelerde bulan içkin ve sosyal bir katmandır.

İnsan öznel anlamda birbirleri üzerinde yükselen doğal, pratik ve söylemsel ilişkiler tarafından koşullanıp sınırlandırılırken, eşzamanlı olarak söz konusu ilişkileri bilinçli etkinliği dolayısıyla yeniden üretme veya potansiyelleri doğrultusunda dönüştürme olanağına sahiptir. Bu anlamda postyapısalcılığın varsaydığı aksine insan özneliği bilinçdışı dürtüler ile söylemsel pratikler arasında aracılık eden bir dizi bütünlükten oluşur ve bilincin öznel anlamda merkezi olmasa da dünya üzerinde kurduğumuz egemenlikle paralel bir biçimde tarihsel olarak artan önemli bir etkisi vardır.

Etiko-politik yaklaşımın üzerine inşa edildiği epistemolojik ön kabuller anlamında ilişkisel bir özcülük veya anti-özcü bir yaklaşım sergilemenize bağlı olarak dünya hümanist veya nominalist bir paradigma üzerinden görülür. Geras'ın belirttiği üzere Marx'ın insan özü anlayışını incelerken, değişmez olarak soyutlanmış bir genel nitelikler bütünü olarak bir potansiyele işaret eden insan doğası ile belli bir bağlamdaki değişebilirler nitelikler bütünü olarak insan tabiatını ayırmak gerekir. Hümanizm eleştirilenleri çoğu zaman bu ikisini birbirlerine karıştırmaktadırlar.¹²⁹ Marx'ın insan tabiatı anlayışına göre insanın bilinci insanın üretici emeği aracılığıyla doğa ile olan etkileşimi bağlamında, sosyal ve kültürel belirli önkoşulları gerektiren sosyo-kültürel ilişkiler ağı içinde şekillenir.¹³⁰

İnsanın içinde bulunduğu koşulları insanileştirmek mücadelesi bu çerçevede bilinçli ve rasyonel etkinlik üzerinden gerek toplumsal, gerekse bireysel düzeyde içinde belirlendiği ilişkilere karşı görece bir özerklik kazanmak için doğa ve toplum üzerinde egemenlik sağlamak amacıyla verilen bir mücadeledir. Yani gerek toplumsal, gerekse bireysel düzeyde tarihsel koşulların izin verdiği ölçüde kendi kendimizi yaratabildiğimiz veya başka bir ifadeyle bizi belirleyenleri belirleyebildiğimiz ölçüde insan özü ve görünümü veya doğası ve tabiatı çakışacaktır.

Marx, insan doğası ve tabiatı veya özü ve görünümü¹³¹ çakıştığı ölçüde insanın yabancılaşmasının aşılabileceğini savunmaktadır. İnsanın değişik dönemlerde gösterdiği ortak nitelikleri saptamadan ne değişik dönemlerde onları ayırt eden nitelikleri nasıl edindiğini anlayabilir, ne de bu nitelikleri koşullayan sosyal düzeni

129 Norman Geras, *Marx ve İnsan Doğası: Bir Efsanenin Reddi*, çev: İsmet Akça-M. Görkem Doğan, İstanbul: Birikim Yayınları, 2011, s. 24.

130 Creaven, a.g.y., s. 79-80.

131 "... İnsanın özü, insanın yaşadığı ve var olduğu dışsal doğa ile karşılıklı etkileşim içinde var olan 'içsel' doğa olarak da görülebilir. İçsel ve dışsal doğa, birlikte, diyalektik olarak tüm insan doğasını meydana getirir...Marx'ın insan doğası anlayışı, o halde, birbiriyle bağlantılı iki eksen üzerinden işler: insan özelliklerinin daimi ve değişen ekseni ve içsel ve dışsal özelliklerin ekseni. İçsel ve dışsal özelliklerin diyalektik etkileşimi, daimi ve değişen insan özelliklerinin etkileşimini harekete geçirir. Bu etkileşimler ortaya çıktıkça, insan özü kendi tikelleşmesi (particularization) ve aynı anda önvaryasyon ve sonuç olarak gösterir." Mehmet Tabak, *Organik Bütünün Oluşumu: Marx'ın Felsefesinde İnsan Doğasının Diyalektiği*, çev: Gökhan Demir, İstanbul: Habitus Yayıncılık, 2020, s. 24.

üzerinden eleştirebileceğimiz normatif bir kriter bulabiliriz. Hümanizm Marx'ın düşüncesinde bu iki işlevi yerine getirmektedir. Bu anlamda Marksist anlamda hümanizm bireylerin farklılıklarını “insan” kavramı altında baskılamak bir yana, onların farklılıklarını anlamak ve onlardaki çok yönlü potansiyeli gerçekleştirebilecek, onlara göreli bir seçim olanağı tanımak için her sosyal mücadelenin a priori'si olması gereken bir paradigmadır. Hümanizmin reddedilmesi bizi bir her şey gidersizlik mantığına hapsedecektir.

Bahsi geçen sosyal mücadelelerin en önemlisi sosyal sınıfların nesnel çıkarları doğrultusunda verdikleri sınıf mücadelesidir. Postmodern kimlik ve farklılık politikalarının aksine sınıf bir kimlik değil, bireylerin insanın özü olarak toplumsal hayatın üretim sürecinde üretim araçlarıyla olan ilişkileri tarafından belirlenen nesnel bir pozisyon¹³², sosyal bir zemindir.¹³³ Bu anlamda ilerici bir sınıf hangi değişik kimliklerden oluşuyorsa oluşsun, içinde bulunduğu tarihsel koşullar elverdiği kadarıyla, gerek kendisinin, gerekse tüm toplumun doğadan ve gayri-iradi sosyal işbölümünden özerkliğini arttırdığı ölçüde ilericidir.

Proletarya tarih boyunca ortaya çıkmış tüm sınıflar içinde nesnel çıkarı kendisini ve kendisiyle birlikte tüm sınıfları tasfiye etmek olan tek sınıf olarak gayri-iradi sosyal işbölümünü ve bu işbölümü ekseninde dayatılan etnik, cinsel, ideolojik vb. kimliklere hapsolma durumumuzu ortadan kaldıracak yegâne nesnel güçtür. Bunun nedeni, proletaryanın daha kapitalizm sınırları içerisinde yürüttüğü devrimci mücadele esnasında bile ancak söylemsel olarak oluşmuş farklı kimlikleri bir araya getirip ortak çıkarları doğrultusunda mücadele ettirmek zorunda olan tek sınıf veya söylemsel olmayan sosyal zemini oluşturmasıdır. Postmodern teorisyenler sınıfı kimliklerden herhangi bir kimlik sayarak sınıfsal nesnel çıkarları ve bunların söylem dışı karakterini göz ardı etmektedirler.

Üstelik sınıf mücadelesinin komünizmde varması gereken mantıksal sonuç sadece sınıfların ortadan kaldırılması değil sınıfları da doğuran olgu olan insanların birbirlerinden bağımsız eylemlerinin yan etkileri olarak dışsallıklar üzerinden gelişen gayri-iradi işbölümünün ve onu üreten zorunlu emeğin ortadan kaldırılmasıdır.¹³⁴ Pratik ilişkilerin zorunlu karakterini ortadan kaldırarak komünist toplum aynı za-

132 Kendinde sınıf olarak proletarya nesnel bir pozisyona işaret etmektedir, fakat kendi için sınıf anlamında proletarya öncüsünün desteğiyle bilimsel bir söylem olarak Marksizm dolayısıyla sınıf bilinci kazanarak söylemsel bir özneye dönüşebilir.

133 Geniş anlamda hayatın üretimi ve yeniden üretimi bağlamında kimlikler söylemsel olmayan belirli maddi koşullanmalara karşı geliştirilen söylemsel anlamlandırma pratikleridir. Yeni toplumsal hareketler veya kimlik ve farklılık politikaları sadece Marksist terminolojiyle ideolojik söylemlere karşı bir mücadele yürütürken komünist hareket hem aynı ideolojilere hem de o ideolojileri doğuran söylemsel olmayan maddi koşullarla mücadele yürütürken çok daha tutarlı bir stratejiyi takip eder.

134 *Grundrisse*'de Marx kapitalizmin insanın kendisinin bir üretici güç olarak sosyal işbölümünün cisimleşmiş hali olan makinenin bir uzantısı olmaktan, onu denetleyecek bir pozisyona geçmesini nesnel bir olanak olarak nasıl mümkün kıldığını izah etmektedir. Toplumsal servetin üretimi için gerekli emek zamanı hareket yasaları gereği sürekli azaltan kapitalizm aracılığıyla insanlık ancak mübadele ilişkilerinin neden olduğu zorunlu emeğe ve gayri-iradi işbölümüne dayalı insanlığın tarih öncesi evresini aştıktan sonra serbest zaman ve özgür yaratıcı faaliyetin hâkim olduğu bir döneme geçebilecektir. Üretim ve iletişim ilişkileri birbirlerini tamamladıkları ölçüde bir zorunluluk dünyası oluşturan üretim sürecinde şekillenen toplumsal işbölümünün koşullandırdığı sosyal kimliklerin aralarındaki çelişkiler de, bireyler için bağlayıcılıkları da ortadan kalkacaktır.

manda işlevini pratik ilişkilerde bulan söylemsel olarak inşa edilmiş ve sabitleşmiş sosyal rollere veya kimliklere hapsolme durumunu da aşma imkânına kavuşur.

Komünist mücadele komünizmin ilk aşamasına kadar farklı kimliklerin çokluk içinde uyumlu bir birlik oluşturmasının ve komünizmin ikinci aşamasında bireyin sabit kimliklere dayalı sosyal rollerden özgürleşmesinin ancak belirli maddi koşullarda (üretimde serbest zamanın belirleyiciliğinin gerekli zamanı tasfiye etmesiyle ve özel ve genel çıkar arasındaki bölünmenin ortadan kaldırılmasıyla) gerçekleşebileceğini savlamak suretiyle postmodern kimlik ve farklılık politikalarından ayrılır. Keza insanların üretim sürecinde pratik ilişkiler nezdinde tek bir mesleki etkinliğe mahkûm olmaları zorunluluğunun ortadan kalkmasıyla paralel bir biçimde aynı insanlar, onları toplumsal roller ve kimliklere bağlayan, yani onları belirli bir biçimde özneleştirilen söylemsel ilişkilerin esaretinden de kurtulma olanağına kavuşabileceklerdir.

Kapitalizmde kendini gösteren fetişizmin öbür yüzü şeyleşmedir. Fetişizmde bir toplumsal ilişki biçiminden türeyen herhangi bir niteliğin nesnenin içkin bir özelliği gibi görünmesine karşılık şeyleşme de bir toplumsal ilişki biçiminden türeyen bir nitelik bu sefer özneye içkin bir özellik olarak görünür. Yani nesnelerin özneleşmesinin diğer görünümü öznelerin nesneleşmesidir. Bu nedenle girdikleri toplumsal ilişkilerde oynadıkları roller insanlara yapışır ve kendi etkinliklerinin esiri durumuna düşerler. Kapitalist üretim ilişkilerinde insanlar mesleklerine değil, meslekleri insanlara egemendir.

Aynı şekilde kapitalist toplumsal iletişim biçimlerinde¹³⁵ belli toplumsal koşullarda edinilen kimlikler kişilere doğalmışçasına yapışmakta ve onların içkin özellikleri gibi algılanmaktadır. Oysa doğalmış gibi kabul edilen söz konusu kimlikler birer sosyal inşadan ibaret oldukları gibi köklerini toplumsal üretim ilişkilerini yeniden üretme işlevinde bulmaktadırlar. Buradan çıkaracağımız sonuç üretim ilişkilerinde şeyleşme ortadan kalkmadıkça toplumsal iletişim biçimlerinde de şeyleşmenin ortadan kalkmayacağı ve üretim ilişkilerinde şeyleşmenin kaldırılmasının önkoşulunun zorunlu emeği ve gayri iradi işbölümünü ortadan kaldıracak biçimde komünist sosyal devrimin gerçekleşmesi olacaktır.

Üçüncü ve son olarak, etiko-politik açıdan postmodern teori anti-rasyonalizm ve anti-otoriteryanizm üzerine kurulmuştur. Postmodern teorisyenler etik anlamda akılcılığa karşı duyguculuğu, kararcılığı ve kişiselciliği ön plana çıkarırlar.¹³⁶ Postmodern teorisyenler söz konusu perspektiften anarşistlerle benzer biçimde politik

135 Yabancılaşma sadece dar anlamda emeğin yabancılaşması değil insanlar arası iletişimin de yabancılaşmasıdır: “İletişim, aslen kişiliklerin etkileşimi ve manevi/zihinsel bağlantılar vb. gibi karmaşık toplumsal davranışları içerir... kişiliklerin etkileşimi basit bir alıcı-satıcı ilişkisine alçılır. Etkileşimlerin, mübadeleye dönüşümü yabancılaşmanın bir biçimidir.” Han Lixin, *Alman İdeolojisi'nin Yeni MEGA² Baskısı Üzerine Son Araştırmalar 1: Marx'ın Sivil Toplum Teorisi*, çev: Deniz Kızılgeç, İstanbul: Canut Yayın Evi, 2015, s. 98.

136 “Ethical Ideologies of Postmodernity”, ed. Mervyn Hartwig, *Dictionary of Critical Realism* içinde, Londra-New York: Routledge, 2007, s. 182-183. Duyguculuk etiği duyguların, arzuların ifadeleri olarak kişisel tercihlere indirgemekte ve dolayısıyla etik önermelerin doğru veya yanlış olamayacaklarını savunmaktadır. Kararcılık etik konularda bir karara vermenin rasyonel bir zemin olmadığını savlarken, kişiselcilik ise etik anlamda toplumsallığından soyutlanmış bireye sorumluluk yüklemeye dayanmaktadır.

anlamda temsiliyete ve otoriteye karşı çıkmaktadırlar.¹³⁷ Marx'ın etiko-politik yaklaşımı ise arzu politikasından kaynaklı irrasyonalizmlerinden dolayı tikelin içindeki evrenseli göremeyen postmodernistlerden farklı olarak tikel ile tümeli sentezleyebilen akılcı bir otorite anlayışı üzerinden yükselir. Marx'ın perspektifinden öğretmeni kabul ettiği Hegel'in başarısı insan aklını diyalektik anlamda tarihsel gelişimi içerisinde kavramasıdır, fakat Marx'a göre Hegel dünyayı sadece açıklama iddiasında değil akılcılaştırma saiki içerisinde özellikle tutuculuğunun temeli olan siyasi ve tarihsel yazılarında var olanla akılcı olanı uzlaştırma gayesindedir. Marx'ın kanısı, Hegel'in bu bağlamda gerçeklik ve varoluşu birbirine karıştırmakta ve özün ve varoluşun birliği olarak gerçek olan her şeyin akılcı olmasına karşılık, var olan her şeyin akılcı olmadığını unutmakta olduğudur. Oysa Marx için, akıl her zaman var olsa da her zaman akılcı bir biçimde var olmaz. Akıl gerçek kılınmalıdır.¹³⁸

Tikel ve uzlaşmaz çıkarlar etrafında bölünmüş burjuva toplumda etiko-politik anlamda aklın bir amaç olarak devreye sokulabileceği alan söz konusu karşıtlığın kendisinden kaynaklandığı sosyal düzenin kendisidir. Bu çerçevede rasyonel olan, tarihsel olanaklar çerçevesinde söz konusu çelişkileri ortadan kaldırma yollarını saptayıp, kendi tikel çıkarı bu olanağı gerçekleştirmekte yatan sosyal özneyi ve öznenin çıkarlarını gerçekleştirme yollarını tespit etmektir. Bu nedenle etiko-politik anlamda Hegel'i takip ederek Marx da gelenekler tarafından yönetilen nesnel ahlak anlamına gelen Sittlichkeit ve bireysel, değerlendirmeye ve rasyonelliğe dayalı öznel ahlak anlamına gelen Moralität'ın diyalektik bir biresimini oluşturur. Keza Marx'ın düşüncesinde de Moralität içeriğini Sittlichkeit'tan alır ve komünist toplum Sittlichkeit'in bilinçli ve rasyonel kontrole tabi olacağı koşullara gönderme yapmaktadır. Komünizmin ikinci evresinde ise Sittlichkeit'in daha yüksek bir formu artık hak ve adalet ilkelerine olan ihtiyacı ortadan kaldıracaktır.¹³⁹

Nitekim Engels'in ütöpik sosyalistlere karşı sosyalizmin bilimsel karakterini savunurken temel aldığı içkin rasyonalite anlayışı akıl ile gerçeklik arasındaki diyalektik ilişkiyi kavramak bakımından güzel bir örnek oluşturmaktadır. Engels üretici güçlerin evriminin toplumsallaşmış üretici güçlerle bireyselliğe dayalı kapitalist üretim biçimi arasında bir çelişki doğurduğunu ve bu çelişkinin üretici güçlerin proletarya tarafından mülk edinilmesiyle çözülebileceğini savunur.¹⁴⁰ Yani kapitalist üretim tarzının mülksüzleştirici mantığı mülksüzleştirilenlerin mülksüzleştirilmesiyle ortadan kaldırılır.¹⁴¹ Kapitalist üretim anarşisinin doğurduğu irrasyonelite kendi içkin hareketi üzerinden yeni bir rasyonalite doğurmaktadır. Söz konusu rasyonaliteyi gerçekleştirecek olan proletaryanın nesnel çıkarları¹⁴² tikel ile tümelin sentezi-

137 Newman, a.g.y., s. 272-274.

138 Sean Sayers, *Marksizm ve İnsan Doğası*, çev: Şükrü Alpagut, İstanbul: Yordam Kitap, 2013, s. 139-159.

139 Philip J. Kain, *Marx and Ethics*, Oxford University Press: New York, 2005, s. 186; Ahmet Cevizci, *Étik: Ahlak Felsefesi*, Ankara: Say Yayınları, 2015, s. 267-270.

140 Friedrich Engels, *Ütöpik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, çev: Sol Yayınları Kurulu, Ankara: Sol Yayınları, 2004, s. 67-90.

141 Karl Marx, *Kapital: Ekonomi Politğin Eleştirisi, 1. Cilt: Sermayenin Üretim Süreci*, çev: Mehmet Selik-Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2011, s. 727-731.

142 Bu nesnel çıkarlar mücadelenin gerek kapitalist gerekse post-kapitalist evrelerinde sınıfı oluşturan bireylerin özerkleşme yolunda olanaklarının artmasına gönderme yapmaktadır ve keyfi arzu-

ni verirken, Marx Hegel'den farklı olarak çelişkileri yapay bir biçimde düşüncede uzlaştıran kapalı bütünsel bir diyalektik sistem değil, çelişkileri içkin bir hareketle pratikte ortadan kaldıracak açık ve ilişkisel diyalektik bütünlükler varsayar.

Postmodernistlerin koşulsuz otorite ve temsil düşmanlığına ve otorite ve temsili düşünsel olarak ortadan kaldırmaya dayalı idealist etik anlayışlarına karşı Marx temsili de, otoritenin de, otoritenin ortadan kaldırılabilmesinin de tarihsel anlamda maddi koşulları¹⁴³ olduğunu belirtir. Nitekim kıtlık sonrası bir çağ olarak komünizme geçene kadar kıtlığın zorunlu kıldığı hak ve yükümlülükler ve bunlar üzerindeki sınıf mücadelesi devlet nezdinde temsil ve otoriteyi kaçınılmaz biçimde üretir:

Egemen olmak gayretindeki her sınıf, proletaryanın durumunda olduğu gibi, kendi egemenliği eski toplum biçiminin tamamının ve genel olarak egemenliğin ortadan kaldırılmasını gerektirse de, kendi çıkarını yeniden genelin çıkarı olarak sunmak için –ki başlangıçta bunu yapmaya mecburdur– her şeyden önce politik iktidarı ele geçirmek zorundadır. İşte tam da bireyler yalnızca, ortaklaşa çıkarları –genel olarak ortaklığın yanlıtıcı tümel biçimi- ile örtüşmediğini düşündükleri özel çıkarlarının arayışında olduklarından, kendilerine “yabancı” ve kendilerinden “bağımsız” bu ortak çıkara, yeniden kendilerine özel ve mahsus bir “genel” çıkar olarak geçerlik kazandırır; ya da bizzat bu bireyler, demokraside olduğu gibi, söz konusu çelişmenin sınırları içinde hareket etmek zorunda kalırlar. Diğer taraftan da, gerçekte, ortaklaşa olan ve ortaklaşa olduğu sanılan çıkarlarla sürekli olarak çatışan özel çıkarların pratik savaşımı da, devlet biçimindeki yanlıtıcı genel çıkarın pratik müdahalesini ve denetimini gerektirir. Toplumsal güç, yani, iş bölümünün yol açtığı, farklı bireylerin el birliğinden doğan kat be kat çoğalmış üretim gücü, bu el birliği gönüllü değil, tersine doğal olduğundan, bu bireylere, kendi, birleşik gücü olarak görünmez.¹⁴⁴

Engels'in de belirttiği üzere proleter devlet bir tür yarı devlet olsa da karşı devrim üzerinde otorite kurmak zorundadır ve bu durum devrimci disiplini zorunlu kılmaktadır:

Bütün sosyalistler, siyasal devletin ve onunla birlikte siyasal otoritenin, gelecek toplumsal devrim sonucunda yok olacağı, yani kamu görevlerinin siyasal niteliklerini yitirecekleri ve gerçek toplumsal çıkarları koruyan basit yönetsel görevler haline dönüşecekleri konusunda birleşmektedirler. Ne var ki, anti-otoriterler, otoriter siyasal devletin bir çırpıda ortadan kaldırılmasını, hem de kendisini doğuran

lara indirgenemezler, fakat söz konusu nesnel çıkarlar gerçekleştikçe ve bireylerin özerklikleri arttıkça değişik arzuların gerçekleşme ve kişilerin farklılıklarını yaşayabilme olanakları da artacaktır. Bireylerin kendilerini ortak kılan nitelikleri özgürleşmedikçe aynı bireylerin kendilerini farklı kılan nitelikleri de özgürleşemez.

143 Tarihsel koşulların doğurduğu benzer bir sınırlılık parti otoritesi açısından da geçerlidir. Bu açıdan Lenin işçi sınıfının üretim ilişkileri kadar ideolojik ilişkiler tarafından da belirlenmesine vurgu yapmaktadır. Kendiliğinden hareket, yani sosyalist öncünün ideolojik desteğinden soyutlanmış şekliyle işçi sınıfını burjuva hegemonyasından kurtarmak için örgütlü bir önderlik tarihsel bir zorunluluk olarak kendini göstermektedir (Alan Shandro, “Lenin ve Hegemonya: 1905 Devriminde Sovyetler, İşçi Sınıfı ve Parti”, der: Slavoj Zizek-Sebastian Budgen-Stathis Kouvelakis, *Yeniden Lenin: Bir Hakikat Siyasetine Doğru* içinde, çev: Cumhur Atay, İstanbul: Otonom Yayıncılık, 2007, s. 354-358). Keza parti söz konusu ideolojik destekle birlikte sınıfı oluşturan farklı kimliklerin talepleri arasında bir aracı olarak bu kimliklerin somut anlamda farklılık içinde bir birlik oluşturmalarını garanti etmekle yükümlüdür.

144 Marx-Engels, a.g.y., s. 41-42.

toplumsal koşulları yok etmeden önce kaldırılmasını istiyorlar. Onlar, toplumsal devrimin ilk işinin otoritenin kaldırılması olmasını istiyorlar. Bu baylar acaba bir devrim gördüler mi hiç? Devrim, kuşkusuz, dünyanın en otoriter şeyidir; devrim, halkın bir bölümünün kendi iradesini, halkın öteki bölümlerine, top, tüfek, süngüyle, otoriter araç olarak ne varsa hepsiyle, zorla kabul ettirdiği bir eylemdir; ve zafer kazanan yan, boş yere savaşmış olmak istemiyorsa, iktidarını, silahlarının gericilere saldırdığı korku ile elde tutmalıdır. Paris Komünü, burjuvalar karşısında, silahlı halkın bu otoritesinden yararlanmasaydı bir tek gün dayanabilir miydi? Tam tersine, Komün, bu otoriteyi yeterince kullanmadığı için kınanamaz mı? ¹⁴⁵

Sonuç

Toparlarsak, bu yazıda içinde bulunduğumuz uygarlık kriziyle iflâs ettiğini düşündüğümüz postmodernist ve postyapısalcı felsefi teoriyi incelemeye çalıştık. Yazının birinci bölümünde postmodern ve postyapısalcı teoriyi tanımlayıp, temel niteliklerini ortaya koymaya çalıştık. Buna göre postyapısalcılığın yapısalcılığın belli anlamlarda bir devamı olduğunu, belli açılardan ise ondaki belli eğilimleri radikalize etmek bağlamında ondan bir kopuşu imlediğini savunduk. İkinci olarak ise postmodernizmin modern toplumun üzerine inşa edildiği değerler ve bu değerleri temellendiren üst anlatıların reddi ve çoklu anlatıların olumlanması anlamında postyapısalcılığı da kapsayan daha geniş kapsamlı bir terim olarak tanımladık.

Yazının ikinci bölümünde postmodern ve postyapısalcı teorinin hangi tarihsel ve entelektüel koşullarda ortaya çıktığını göstermeye çalıştık ve bu çerçevede İkinci Dünya Savaşı sonrası Fransa'yı mercek altına aldık. Bu bağlamda ilk olarak İkinci Dünya Savaşı'ndaki direnişin zaferinin yarattığı olumlu atmosferin hümanist-iradeci felsefeleri ön plâna çıkarmasına karşılık, 1960'lardan sonra dünyada oluşan statüko ve bunun yarattığı hayâl kırıklığının yapısalcı teorinin popülerleşmesine zemin hazırladığını savunduk. İkinci olarak yapısalcılıktan postyapısalcı teoriye geçiş aşamasında bir dolayımlayıcı rolü oynayan Nietzsche'nin felsefesinin özne, temsil ve hakikat eleştirilerinin postyapısalcı ve postmodern teoriye teorik öncüllerini nasıl sağladığını gösterdik. Bu bölümde son olarak postyapısalcı teorinin yapısalcılıktan teorik kopuşunu daha somut bir biçimde gösterdikten sonra bu kopuşun 1968 Mayıs olaylarında, özellikle FKP'nin Stalinist politikaları zemininde Marksizmin teorik hegemonyasını postyapısalcı ve postmodern teoriye neden kaptırdığını tartıştık.

Yazının üçüncü bölümünde postyapısalcı ve postmodern felsefenin önde giden düşünürlerinden Derrida, Foucault ve Deleuze-Guattari'nin düşüncelerini ana hatlarıyla özet olarak inceledik. Bu kapsamda Derrida'nın mevcudiyet metafiziğine saldırısı ve yapısöküm yöntemini, Foucault'nun arkeolojik, soykütüsel ve etik araştırmalarını ve Deleuze ile Guattari'nin fark ve arzu felsefesini çok kısaca tanıtmaya çalıştık.

Dördüncü ve son bölümde ise postmodern ve postyapısalcı felsefenin genel ön kabullerini ontolojik, epistemolojik ve etiko-politik açılardan Marksist bir perspektiften eleştirmeye çalıştık. Bu kapsamda ontolojik açıdan söz konusu akımın

¹⁴⁵ Friedrich Engels, "Otorite Üzerine", Karl Marx-Friedrich Engels, *Anarşizm Üzerine* içinde, çev: Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları, 2009, s. 102-103.

anti-realizmi, döz ontolojisi ve olumsal belirlenim modelini; epistemolojik açıdan görelilikiliği, anti-özcülüğü ile nominalizmini ve etiko politik açıdan ise irrasyonalizmini ve anti-otoriteryanizmini Marx ve Engels'in teorisinden hareketle eleştirdik. Bu çerçevede Marksizmin realist bir zeminde katmanlı bir yapı ekseninde eğilimsel belirlenimlere dayalı bir ontoloji, objektif ve ilişkisel bir özcülikle tanımlı bir hümanizmle karakterize olmuş bir epistemoloji ve içkin bir rasyonalite ve devrimci bir otorite anlayışına dayalı bir etiko-politikayla postmodernizmin açmazlarına kapılmadan dünyanın bilişsel bir haritasını çıkarabilmek açısından halâ en uygun paradigma olduğunu savunduk.

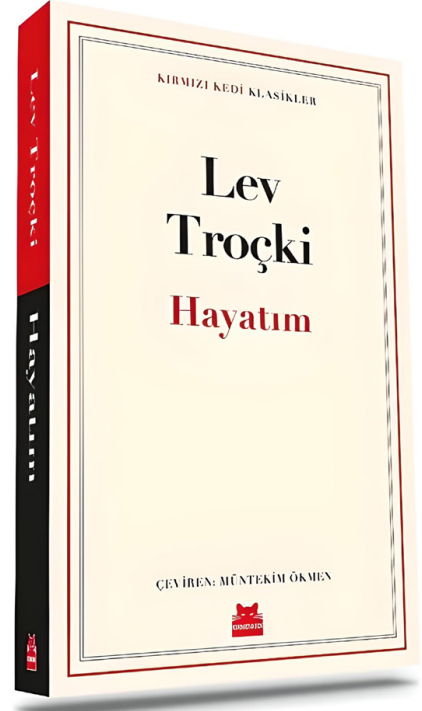
Ancak her şeyin yoruma açık olduğu ve hiçbir şeye kesin olarak karar verilemediği "hakikat sonrası" bir dünyada Trump gibi bir lider dünyanın en güçlü siyasi pozisyonuna gelebilir ve sonu gelmez bir biçimde yalanlar yayabilir.¹⁴⁶ Bu açıdan postmodernizm dünyanın bugünkü durumundan kısmen de olsa sorumludur ve sol cenahta pratik mücadele teorik mücadeleyle birlikte ele alınmadığı sürece içinde bulunduğumuz krizi aşmamız mümkün gözükmemektedir. Öte yandan, proletarya ancak modern dünyada oluşan değişik kimliklerin bir araya gelmesiyle, yani soyut bir tarzda değil, farklılıkları içinde birlik temelinde tek bir yumruk olabildiği ölçüde devrimci bir rol oynayabilir. Kapitalist üretim ilişkileriyle etkileşimi bağlamında bireylerin değişik kimlikler üzerinden dünyayı nasıl anlamlandırdıkları ve bu çerçevede yaşadıkları özgül sorunları kavrama açısından postmodern teoriyi bütünlüklü bir biçimde incelemek ve eleştirmek Marksistler olarak kaçmamamız gereken bir sorumluluktur.

146 Mike Cole, "The Plague of Postmodernism", İai News, 13.10.2020, <https://iai.tv/articles/the-plague-of-postmodernism-auid-1651>. (Erişim tarihi: 3 Nisan 2022)

Kitap Tanıtımı

Hayatım, Lev Troçki
Çevirmen: Müntekim Ökmen
Kırmızıkeci Yayınevi

Trotskiy'in "Hayatım" adlı eserinin Kırmızı Kedi Yayınları tarafından yapılan baskısı raflarda

Lev Davidoviç Bronştayn, tüm dünyanın bildiği adıyla Troçki. 1905 ve 1917 Petrograd Sovyeti başkanı. Kızıl Ordu kurucusu ve başkomutanı. Dışişleri Halk Komiseri. Devrimin en sert beş yılında Lenin'le birlikte ön saflarda mücadele eden devrimci, siyasetçi, teorisyen...

Hayatım, Sovyet Rusya'nın kuruluşundaki "ikinci isim" Troçki'nin, Türkiye'deki sürgün yıllarında kaleme aldığı otobiyografisi. Ancak alışılmış otobiyografilerin dışında, "sürekli devrim" fikrine uygun biçimde, bir mücadele aracı olarak tasarlıyor kitabını Troçki. Gençliğinden başlayarak 1905 Devrimi, 1917 Devrimi, Rus İç Savaşı ve Stalinizm'e karşı verdiği mücadelesine ve nihayet Komünist Parti'den ihracına kadar geçen zamanı kapsayan kitabında, kendi geçmişini anlatmanın yanında mücadeleleriyle gelecek arasında bağlantı kurmak istiyor ve diyalektiğe olan benzersiz inancını gözler önüne seriyor. Hayatım, "kalemile dövüşen" bir devrimcinin hikâyesi.

"Devrimci bir politika adamının otobiyografisi, ister istemez bağlı olduğu teori sorularına değinir, yer yer Rusya'nın ve bütün insanlığın sosyal evrimine de değinir, zaten devrim denilen zorlu zamanlarda bu ikisi birbirine çok yaklaşır.

(...) Özellikle benim ömrümde o kadar büyük bir rol oynamış ve önemli bir şey olan, doğu ülkelerinde bugün pek canlı bir ilgi uyandırmış bulunan ve adına Sürekli Devrim denilen teori, bu kitapta uzaktan uzağa kulağa çarpan bir leitmotiv olarak kalacaktır."

(Tanıtım Bülteninden)